

Eelco Runia

Jelenlét*

„Erst wie eine fremde Gewalt [der Mensch] ergreift, ihm forttrieb, und... in ihm lebendig wird, kommt wirkliches und wahrhaftes Daseyn in sein Leben.”

*Fichte*¹

I. EGY ÚJ TÖRTÉNETFILOZÓFIA IGÉNYE

A „jelentés” kezdetben hajszolt, majd megtagadott jelensége hosszú ideig tévútra vitte a történetfilozófiát. A történet, hogy a történetfilozófusok miként olvasták *bele* a jelentést a történelembe, valamikor a 60-as években ért véget. Az a történet pedig, hogy aztán miként próbálták *kiolvasni* belőle, Geylrel és Popperrel kezdődött, és – bár hallgatósága már nem igazán maradt – továbbra is gyakran elhangzik. Az első történet túlságosan hosszú és magával ragadó ahhoz, hogy a jelen esszében elbeszélhetném, ám az elől már nem menekülhetek, hogy legalább pár szót ne ejtsek arról, hogy az utóbbi három-négy évtizedben a történetfilozófusok hogyan próbálták megtisztítani a diszciplínájukat – a miénket, az enyémet – a jelentés meghonosításának kísérleteitől. Akár annak a felidézésével is kezdhethetném ezt a vázlatot, hogy a történetfilozófia, mielőtt a nyelvészet csókja felébresztette szendergéséből, két megközelítést foglalt magába: a „kritikai” és a „spekulatív” történelemfilozófiát.² A spekulatív történelemfilozófia a *res gestae*-ről szólt és egy emelkedett perspektívából kívánt reflektálni mindarra, ami a múltban történt, míg a kritikai történetfilozófia azzal foglalkozott, amit a történészek ténylegesen tesznek. Ez utóbbi a 70-es évek elején – Arthur Danto szavaival élve – nem volt egyéb, mint „civódás az Átfogó Törvény Modell alkalmassága felett”.

A két megközelítés azonban egészen más sorsra jutott. Mire a korai 70-es években a történetfilozófia belehabarodott a nyelvészetbe, az ideológiai előítélettől is kompromittálódott spekulatív történetfilozófiát aláasta az a vélekedés, amely szerint az állításoknak falszifikálhatóaknak kell lenniük ahhoz, hogy komolyan vegyük őket, és már tökéletesen diszkreditálódott. Mindeközben a kritikai történetfilozófia megállapodott – bár nem túl izgalmas – akadémiai diszciplínává

* Eredetileg megjelent: Runia, Eelco 2006: Presence. *History and Theory* 45. 1. 1–29. (John Wiley and Sons. © Wesleyan University 2006. ISSN: 0018-2656) Ezúton köszönjük, hogy a Kiadó hozzájárult a cikk díjmentes közléséhez. (A Szerk.)

¹ Fichte 1971: VI. 419.

² Ezen dichotómia *locus classicus*-a talán Dray 1964. Ahogy Dray is szónvá teszi, a kritikai/spekulatív dichotómia egyenértékű Maurice Mandelbaum különbségtételével a „formális” és „materiális” történelemfilozófia között.

vált, és (a történetírással foglalkozva, amilyen az volt, vagy amilyennek lennie kellett volna) elég jó helyzetbe került ahhoz, hogy hasznot húzzon mindabból, amit a nyelvészet kínálni tudott. A kritikai történetfilozófia új, „narratív” formájának virágzása előmozdította azt, és egyben hozzá is járult ahhoz, amit a 70-es évek „emlékezerválságának” nevezhetnénk.³ Ez a válság – amelyet az „elnyomott emlékezetek” létezésébe vetett növekvő hit és a történeteinkben „kéznél lévő” visszaemlékezésekbe fektetett csökkenő bizalom jellemzett – nem csupán arról szólt, hogy az *egyének* hogyan viszonyulnak a múltjukhoz. Átthatalta azt a módot is, ahogyan *nagy léptékben a társadalmak* viszonyulnak a múltjukhoz. Úgy gondolom, ezért sem csupán merő véletlen, hogy Flora Rheta Schreiber könyve Sybil tizenhat személyiségéről éppen abban az évben (1973) lett bestseller, amelyben Hayden White *Metahistory*-ja is napvilágot látott. Mindkét könyv arról tesz tanúbizonyságot, amit manapság már magától értetődőnek tekintünk: a szakadásról aközött, ami a múltban valójában történt, és aközött, ahogyan az emlékezetek (életrajzi vagy történeti) cselekménnyé szerveződnek.⁴

Az új történetfilozófia sikere, azt gondolom, pontosan annak volt köszönhető, hogy arra koncentrált, ami a szakadás közelebbi oldalán található – a történeti szövegek formájában jelenlévő szerveződésekre. A múlt terhétől megszabadulva így válhatott egy időre a történeti diszciplína egyik legdinamikusabb régiójává. Az új történetfilozófiában többé már nem volt hely mindannak, ami a régi időkben a spekulatív történetfilozófiához tartozott.⁵ White mélyen ironikus *Metahistory*-jának egyik iróniája éppen az, hogy a legfőbb határkövé vált abban a folyamatban, amelynek során a történetfilozófia megszűnt reflektálni arra, ami a múltban valójában történt, megszabadult a „törvények” és mintázatok keresésétől és a történelem menetére irányuló kérdésektől – egyszerűen a metatörténelem minden válfajától. Ha nem is szándékoltan, de a *Metahistory* lényegében eltörölte a metatörténelem minden nyomát és megnyitotta a „metatörténetírás” virágkorát. Azét a gyakorlatét, amely zárójelbe teszi a történeti valóságot, ahogy azt például Saul Friedländer bevezető megjegyzései is sugallják a *Probing the Limits of Representation* című kötetben: „Nyilvánvaló... hogy egyik hozzászóló sem feledkezett meg a szavak mögötti hororról”.⁶ *Maga a vita* azonban nem a hororról, hanem a szavakról szólt, és a „reprezentáció határait” tárgyalva a hozzászólók akarva-akaratlanul nem is annyira a reprezentáció, mint inkább a *reprezentacionalizmus* határaitól értekeztek.

Még most, 2005-ben is hittételnek számít, hogy a történetfilozófus nem „spekulál”. Egy korszerű küldetés meghatározására irányuló újabb kísérletben Aviezer Tucker is a „történetírás filozófiájává” redukálja a történetfilozófi-

³ Lásd Runia 2004a: 25–27.

⁴ Mivel White szerint az eltérő cselekményesítés eltérő történelmeket eredményez, végső soron elmondható, hogy a társadalmak éppúgy disszociatív személyiségzavartól szenvednek, mint „Sybil”.

⁵ Vagy, ahogy manapság általában nevezik, a szubsztantív történetfilozófiához.

⁶ Friedländer 1992: 1.

át.⁷ És bár a javaslatát, hogy hagyjunk figyelmen kívül „minden olyan problémát, amely nem dönthető el a történetírás gyakorlatát vizsgálva, mint például a magyarázat logikai struktúrája, vagy a nyelv és a valóság közötti viszony”,⁸ evidens módon még a *History and Theory* lapjain sem igazán szívlelik meg, kevesen vitatnák azt, hogy a történetfilozófia központi tevékenysége a „történeti tudás természetének és a történetírás metafizikai előfeltevéseinek” vizsgálata. A metatörténelmi kérdéseket illető tabu még a történelem folyamatára is kivetül. A történetfilozófia által befogadott eszmék egyike (és egyben a kulturális becsületesség próbaköve) az a vélekedés, amely szerint „a nagy elbeszélések korszaka lezárult” – a szólam, amely úgy foglalja magába mindazt, amit a történetfilozófusok egykoron csináltak, hogy közben szentesíti is a jelenlegi tartózkodásukat. Jörn Rüsen nemrégiben megjegyezte, hogy „a Nyugat mesternarratívája az, hogy nekünk nincs mesternarratívánk”,⁹ de elsősorban valószínűleg nem is annyira „a Nyugat”, mint inkább a történetírás diszciplínája kerüli a nagy elbeszéléseket. A politikusok és az újságírók minden különösebb fenntartás nélkül beszélnek dzsihádrokról és civilizációk összecsapásáról, a történelem tanszékeken kívül pedig politikatudósok, közgazdászok és biológiai antropológusok művelik meglehetősen gátlástalanul mindazt, amit a történészek és a történetfilozófusok megtiltottak maguknak. Olyannyira, hogy a Harvard Egyetem Samuel Huntington által vezetett kormányzati tanszékét „a szubsztantív történetfilozófia világközpontjaként” is emlegetik.¹⁰

Mindent figyelembe véve a „spekuláció” még a történetfilozófián belül is kiirathatatlan – bár lelkesen színlelt – jelenség. A továbbiakban átsiklok a tény felett, hogy logikailag lehetetlen bizonyítani, hogy valami (a tömegpusztító fegyverek, a Loch Ness-i szörny, egy mesternarratíva) *nem* létezik, és hogy következésképp az a (nem falszifikálható) előfeltevés, amely szerint a történelemnek nincs mesternarratívája, maga is spekulatív. Ennél fontosabb az a tény, hogy a történetfilozófusok még a szövegeik szintjén sem képesek elkerülni a „spekulációt”. Ha bárki ellátogat egy konferenciára, felüti a *History and Theory* egy példányát, vagy rendel egy könyvet, el kell ismernie, hogy spekulatív állításokkal találkozik tucatszámra. És nincs is ezzel semmi gond. Épp ellenkezőleg, a történetfilozófusok – mint minden szakember – a „saját maguk eszközei:”¹¹ éppen azért teszik, amit tesznek, és írják, amit írnak, mert ennek az instrumentalizmusnak a fő összetevője – a saját történetiségük – hatással van mindarra, amit a tárgyukból kibontanak. Ha ezt az instrumentalizmust sikerülne ténylegesen – és nem csupán látszólagosan – megtisztítani a „spekulatív” eszméktől és

⁷ Tucker 2001.

⁸ Tucker 2001.

⁹ A *Historical Studies: Disciplines and Discourses* konferencián egy vita alkalmával (Budapest, 2004. október 21–24.).

¹⁰ Tucker 2001: 45.

¹¹ Lásd például Schön 1983.

előfeltevésektől, az a történetírás és a történetiség esetében trivialitásba, ostobaságba, és talán teljes afáziába fulladna.

Aligha kétséges, hogy az érzés, miszerint a „jelentés” megalapozása valamiképp helytelen, kulcsfontosságú összetevője a spekulációt illető tiltásnak.¹² Nyilvánvaló az is, hogy a jelentéshez való majdhogynem fóbias hozzáállásnak köze van a 20. századi történelem horrorjához. De bármi is legyen a motiváció, ez az önmegettartóztatás hosszú távon nem egyeztethető össze azzal a vággyal, hogy számot adjunk a történelem és a történetiség szerepéről az emberi életben. És valóban, a spekuláció, elúszván a bejáratától, rögvest vissza is tér a hátsó ajtón. A történetfilozófia néhány újabb keletű irányzata a jelentés nyílt célbavételét illető tilalom megkerülésére irányuló tudattalan kísérletnek tekinthető. A „tilalom korának” legsúfoltabb és legélénkebb zugkocsmája, azt gondolom, a Trauma nevet viseli. A „trauma” a „jelentés” egyfajta negatív – és politikailag korrekt – megfelelőjének tekinthető. A trauma mélyére ásni ugyanúgy az időre és az emlékezetre, a kudarcra és a sikerre, az individualitásra és a történetiségre, az életre és a halálra való reflexió szükségletét elégíti ki, mint a perspektivikusság jóval vidámabb kísérletei. A trauma – és ikertestvére, az *agency* – természetének feltárása ebben az értelemben a modern idők szubsztantív történetfilozófiája.

A jelentés utáni nyílt kutakodás tabuja a *res geastae* szférájában érdekes módon egybeesik egy példátlan mértékű tudással arról, hogy a *historia rerum gestarum* szférájában hogyan képződik a jelentés. A White-féle reprezentacionalizmusnak köszönhetően sosem tudtunk még többet arról, hogy a történészek, akarva-akaratlanul, hogyan hozzák létre a jelentést a történeteikben, illetve általában, ahogyan azokat elbeszélik. A White-féle reprezentacionalizmus mindazonáltal jobbára csupán egy „negatív” kritikai eszköz. Pozitív, „szubsztantív”, „spekulatív” módon használva – a metafora által gúzsba kötve – kontinuitást hoz létre mindenütt. A 20. századi történelem korábban elképzelhetetlen diszkontinuitásainak fényében azonban ezek a könnyed kontinuitások nem azok a jelentések, amelyeket helyénvalónak, kielégítőnek, és meggyőzőnek tarthatnánk. A maga „szubsztantív” formájában a White-féle reprezentacionalizmus olyan, mint az ember a mesében, aki a jó tündérrel találkozva azt kívánja, hogy minden, amit megérint, arannyá változzon – ám az étel, amit kétségbeesetten próbál magához venni, ugyanúgy arannyá változik, amint a szájához emeli.

Mindez meglehetősen tragikus: valamit nagyon akarunk, és azt is tudjuk, hogyan *hozzuk létre*, mégis megtiltjuk magunknak, hogy a tudásunk alapján cselekedjünk és inkább bolyongunk tovább a sötétben. Valamit nyilvánvalóan elrontottunk. Jelen esszében azt az álláspontot képviselem, amely szerint nem a *jelentést* akarjuk, hanem valami mást. Valamit, ami ugyanolyan alapvető, valamit, amit a történetfilozófián kívül, társadalmi léptékben ugyanazzal a vehemenciával hajszolunk, mint amellyel a diszciplínán belül úgy hisszük, csak a jelentést

¹² Az, hogy a spekuláció tilalma a jelentés utáni sóvárgás tilalmának a következménye-e, vagy épp fordítva, kérdéses marad. További tanulmányozásra vár, hogy miképp is értsük ezt a jelenséget.

hajszolhatjuk. Úgy gondolom, hogy nem a jelentés iránti szükséglet nyilvánul meg például a nosztalgiában és a retro stílusokban, a megemlékezésekre való hajlamban, az emléktárgyak iránti lelkesedésben, az emlékművek utáni vágyakozásban, és az emlékezés vonzerejében. A tézisem a következő: amit a Vietnami Veteránok Emlékművében, vagy egy, „a szeretted maradványaiból a kivételes életük [sic!] emlékére készült” gyémántban,¹³ a nevek felolvasásában a World Trade Center elleni támadás évfordulóján, az újraegyesülések örületében, és megannyi hasonló jelenségben hajszolunk, az *nem* a „jelentés”, hanem valami, amit jobb szó híján „jelenlétnek” fogok nevezni.

II. JELENLÉT, DISZKONTINUITÁS ÉS METONÍMIA

A „jelenlét” véleményem szerint annyit tesz, mint – akár szó szerint, akár átvitt értelemben – „érintkezésben lenni” emberekkel, tárgyakkal, eseményekkel és érzésekkel, amik azzá az emberré tesznek, aki vagy. Annyit tesz, mint egy cseppnyi életet lehelni mindabba, ami megszokottá és közhelyessé vált; maradéktalanul tudatában lenni a dolgoknak, nem pusztán magától értetődőnek venni őket. Jelenlét alatt *nem* az idő megállítása iránti vágy beteljesülését értem, nem a megőrzést, a tiszteletet, és nem is az éppen birtokoltak iránti büszkeséget. A „jelenlét” iránti szükséglet – a megemlékezések minden fajtájának hajtóereje – Alain Badiou szavaival élve valóságos *passion du réel*.¹⁴ Az emberek, tárgyak, események és érzések csodálatos valóságában való részesülés iránti vágy egy szédületes késztetéssel párosul aziránt, hogy megízlelhessük annak a tényét, hogy ezek a csodálatosan valóságos emberek, tárgyak, események és érzések bámulatos hirtelenséggel szűnhetnek meg létezni. A művészek, akik figyelmet fordítanak arra, hogy a műveik olyannyira vitathatatlanul *ott* legyenek, amennyire csak lehetséges, mind a jelenlét után sóvárognak. És hasonlóképp tesznek mindazok, akik megszabadulnak a mindennapi élet konvencióitól, ürességétől és álságosságától annak érdekében, hogy kapcsolatot létesítsenek azzal, amit Fichte *wirkliches und wahrhaftes Daseyn*nek nevez. A jelenlét – a valósággal való kapcsolat – legalább annyira alapvető, mint a jelentés. Ahogy a jelentés a művészet, a tudatosság és az élet konnotatív oldalának tekinthető, úgy a jelenlét a denotatív oldala. A jelentés és a jelenlét egyaránt ellentétesek egy másik készzetéssel; a készzetéssel, hogy a tapasztalat áramlása magával ragadjon minket. Ám ismételten, az ennek a készzetésnek való ellenállás nem kell, hogy szükségszerűen a jelentésért való küzdelem formáját öltse. Ugyanúgy jelentkezhethet a jelenlét hajszolásának a formájában is, vagy egy műalkotás esetében a jelentés és a jelenlét tartós és élvezetes keresztezésének a kísérletében.

¹³ <http://www.lifegem.com> (Utolsó letöltés: 2005. május 4. A hivatkozásért Ewa Domanskának tartozom köszönettel.)

¹⁴ Badiou 1998.

A történetfilozófián kívül már jó ideje felismerték azt, amit a jelenlét iránti szükségletnek nevezek, és a történetírásban is hagyott nyomott maga után. Ez inspirálta Pierre Nora *lieux de mémoire*-projektjét, ez vezetett az emlékművekről, a megemlékezésekről, az emléktárgyakról és a (kollektív, vagy bármilyen) emlékezetéről szóló könyvek áradatához, és ez ösztönözte a *History and Memory* című folyóirat megalapítását. A figyelem tökéletesen indokolt. A jelenlét iránti szükséglet a történelem és a történetírás egyik kulcskérdésének, a kontinuitás és a diszkontinuitás problémájának az egzisztenciális megfelelője. Azon szándék megnyilatkozása, hogy számot adjunk a tényről, hogy teljességgel ugyanazok és mégis tökéletesen mások vagyunk, mint akik egykoron voltunk. Azon elhatározás jele, hogy számot adjunk a tényről, hogy a múltunk – noha orvosolhatatlanul elmúlt – sokkal valóságosabbnak tűnhet, mint a világ, amelyben élünk. De bármennyire is sürgető és releváns mind a jelenlét iránti szükséglet, mind pedig a kontinuitás és a diszkontinuitás, a történetfilozófusok tartózkodtak attól, hogy számot adjanak róluk. Részben – úgy vélem – azért, mert a „jelentésre” – mint olyasvalamire, amivel egyszerre kell foglalkozni és szembeszállni – fektetett hangsúly tévútra vitte őket; részben azért, hogy senki se vádolhassa őket „spekulációval”; részben pedig azért, mert a tény, hogy hiányoztak az eszközeik a jelenség vizsgálatához, arra a következtetésre vezette őket, hogy maga a jelenség nem is létezik.

A tézisem úgy szól, hogy a *metonímia* fogalma meglepően alkalmas eszköznek tűnik a diszkontinuitással és a jelenlét iránti szükséglettel való megbirkózásra. Vagy inkább, azt gondolom, hogy a metonímia vizsgálata révén a jelenlét olyan diskurzusa válik megalapozhatóvá, amely nem jelentékteleníti el a diszkontinuitást valamiféle „jelentésbe” foglalva, hanem megadja neki mindazt, ami illeti. A jelentés tradicionális diskurzusa erre nem képes. Az ódivatú szubsztantív történelemfilozófia ahhoz értett, hogy kontinuitás révén konstruáljon jelentést, a reprezentacionalizmus azonban leleplezte ezen folyamat mechanikáját és így dekonstruálta a jelentést célzó szubsztantív kísérleteket. Ám a diszkontinuitás korántsem az, ami a kontinuitás dekonstrukciója után megmarad. A diszkontinuitásról való számadás nem arra a kérdésre ad választ, hogy miképp jön létre a kontinuitás, hanem arra a kérdésre, hogy a diszkontinuitás miképp jön létre. A metonímia trópusa, úgy gondolom, ebben lehet a segítségünkre. A metonímia – a „hiányban való jelenlét” trópusa, ahogy erről később még majd esik szó – a diszkontinuitás „mechanikájára” taníthat minket mind a *res gestae* (vagy ahogy Spinoza nevezte, az *ordo et connexio rerum*), mind pedig a *historia rerum gestarum* (az *ordo et connexio idearum*) szintjén.¹⁵ Fényt vethet arra a látszólag különös, de valójában egészen mindennapi jelenségre, hogy képesek vagyunk „meglepni magunkat”. A tézisem – némileg paradox módon fogalmazva – úgy szól, hogy a metonímia a diszkontinuitás szolgálatában álló metafora. Pontosabban szólva, a metonímia a kontinuitás és a diszkontinuitás összefonódásának a metaforája. Míg a reprezentacionalizmus abba nyújtott értékes bepillantást, hogy miként jön

¹⁵ Spinoza 1997: II. 7. tétel.

léte a kontinuitás, a metonímia önmagunk meglepésének a varázslatos képességéről adhat számot.

És valóban, ez az, ahogy a „diszkontinuitás” véleményem szerint a legjobban leírható: önmagunk meglepéseként.¹⁶ A későbbiekben hosszabban is beszélek majd a diszkontinuitás ilyen felfogásáról, ám előtte szeretnék bemutatni két megkülönböztetést. Az első, meglehetősen nyilvánvaló megkülönböztetés az, hogy az emberek ugyanúgy meglephetik magukat a szavaikkal, ahogyan a tetteikkel is. Másképp szólva, önmagunk meglepésének a képessége egyaránt érvényes az *ordo et connexio idearum* és az *ordo et connexio rerum* szintjeit illetően. A második, kevésbé nyilvánvaló megkülönböztetés az, hogy a meglepetés mindkét szinten lehet aktív és passzív. Körülményesebben fogalmazva mindez azt jelenti, hogy önmagunk meglepésének a képessége két – retroaktív és proaktív – modalitással bír. Az emberek hagyhatják magukat (passzívan) legyőzteni a korábban írottak és cselekedettek által, vagy (aktívan) győzedelmeskedhetnek felettük új szavak és tettek révén.

A diszkontinuitás azon válfaja, amely a történészeknek leginkább ismerős lehet, a történeti cselekvők „proaktív” dinamizmusából ered. Ez arra a tényre vonatkozik, hogy történeti cselekvőkként alkalmasint mi is engedünk a váagnak, hogy létrehozzunk egy csipetnyi történelmet, és hogy boldogan botorkáljunk előre valami *terra incognita* felé.¹⁷ És (megannyi egyéb dolog mellett) ez nem csupán a berlini fal leomlását foglalja magába, hanem II. Lipót Kongó civilizálására irányuló szándékát is, vagy George Bush azon elhatározását, hogy „szabadságot és demokráciát” hozzon a Közel-Keleten. Nem kevésbé érdekes azonban az a jelenség sem, hogy (az *ordo et connexio idearum* szintjén) *történészként* néha mi is „előremenekülünk” – ez esetben olyan megközelítésmódokba, könyvekbe, vagy látásmódokba, amelyekről korábban nem is álmodtunk. Mindkét esetben olyan helyzetekben találjuk magunkat, amelyeket nem láthattunk előre, és amelyek mégis eltéveszthetetlenül valóságosak és üdítő jelenléttel bírnak – olyan helyzetekben, amelyek azt a feladatot róják ránk, hogy „lépést tartsunk” a történelemmel, vagy a történelem azon szemléletmódjával, amelyet valamiképp mi magunk hoztunk létre.

A diszkontinuitás proaktív formájának gyakorisága ellenére a történetfilozófusok számára talán a retroaktív forma a leginkább magával ragadó. Az *ordo et connexio rerum* szintjén akkor találkozunk retroaktív diszkontinuitással, amikor „a történelem hirtelen rajtunk üt” és – regresszív módon – olyan dolgokba fogunk, amelyek ellentétesek az identitásunkkal. Ez afféle történeti kényszer az ismétlésre – mint például az izraeliek által épített fal a palesztinok távoltartására, vagy Szaddám Husszein Abu Ghraib börtönének pontosan ugyanazokra a dolgokra való használatba vétele, amelyeket ki akart irtani az iraki invázió. Végül, de nem utolsósorban, létezik retroaktív diszkontinuitás az *ordo et connexio idearum* szintjén is. A diszkontinuitás ezen formája magába foglal minden olyan esetet,

¹⁶ Lásd Balint 1993.

¹⁷ Rik Peters és jómagam pontosan erre törekszünk a Committing History projekt keretein belül a Groningeni Egyetemen, hogy tisztázzuk, miképp jön létre a diszkontinuitás, és hogy egy olyan metatörténeti nézőpontot alkossunk, amelyben a kezdetet nem a szó, hanem a tett jelenti.

amelyben, mint alanyok, legyőzetünk a múlt jelenléte által – a *Sehnsucht* esetében és a nosztalgiában, Johan Huizinga „történeti megérezékülésében”, amit Frank Ankersmit „fenséges történeti tapasztalatnak nevez”,¹⁸ és azokban az észvezejtő esetekben, amikor a tárgyunk uralja és előre meghatározza mindazt, amit történésként írunk.¹⁹

Jelen esszében úgy próbálok számot adni a diszkontinuitásról, hogy felteszem a kérdést, miképp lepjük meg magunkat, hogy – történésként csakúgy, mint történeti cselekvőként – hogyan válunk elképzelhetetlen és felkavaró történeti és reprezentációs *fait accompli*-vá. Mindez nem jelent visszatérést a régimódi, tudattalan „spekulációhoz”. Az általam javasolt modern, korszerű történetfilozófia nem *egyetlen* szinten magyarázza a diszkontinuitást minél inkluzívabb, kreatívabb és spekulatívabb módon (ahogy Spengler és Toynbee tették), hanem ahhoz a tényhez kötve, hogy a diszkontinuitás, a definícióm értelmében, különböző szintek problémája – lévén, hogy önmagunk meglepéséhez egyszerre két szinten kell lennünk. Csak akkor lephetjük meg magunkat, ha két síkon létezzünk, és ha a kapcsolat a kettő között nem nyílt és világos. Mivel a történelemben nincs megfelelője a halálnak, ami individuális szinten az abszolút diszkontinuitást jelenti, a történeti diszkontinuitás, ha nem is relatív, de menthetetlenül összefonódik a kontinuitással. Amíg önmagában próbálok megfejteni a diszkontinuitás talányát, a jelenség vagy elenyészik, vagy a kontinuitás ehetetlen aranyává változik, ahogy a tündérmesében is.²⁰

III. SÉTA AZ IDŐ SÍKJÁN

A kontinuitás és a diszkontinuitás összefonódásának megértéséhez jobban teszünk, ha kezdésként megfedekezünk az időről, és úgy közelítünk a múlthoz, ahogy II. Frigyes közelített az ellenségeihez a harcmezőn: az erőket egy pontra koncentrálva, rézsútosan. A diszkontinuitással való megbirkózáshoz ugyanis olyan beállítódásra van szükség, amely iránt kevés történetfilozófus lelkesedne. Nem a múltra, hanem a jelenre kell fókuszálnunk; nem a történelemre, *mint ami orvosolhatatlanul elmúlt*, hanem a történelemre, *mint folyamatra*. Ez az a beállítódás, amelyhez egy, a betegek múltjának vizsgálatát illető jelentős szemléletbeli módosítás révén Freud is eljutott. Valamikor 1900 körül Freud feladta, hogy közvetlenül a múlt felé forduljon. Ahelyett, hogy engedett volna a betegek által elmesélt történetek csábításának, és ahelyett, hogy rankei módon a „forrásokhoz fordult” volna, inkább egyfajta radikális (kontraintuitív) „prezentizmust” választott. Azáltal, hogy állhatatosan ragaszkodott a jelenhez és azokat a tüne-

¹⁸ Ankersmit 2005.

¹⁹ A jelenségre a srebrenicai mészárlást tanulmányozó holland kutatócsoport szolgálhat példaként, ahogy újraalkotta a tárgyát. Lásd Runia 2004b.

²⁰ Minthogy rendet hoz létre, *maga* a kontinuitás-diszkontinuitás dichotómia a kontinuitás birodalmában található.

teket vizsgálta, amelyek az analízis „itt és most”-jában nyilvánultak meg, Freud képesnek bizonyult a betegek múltjának jóval „eredetibb”, „meggyőzőbb”, és „hatékonyabb” változataihoz eljutni.

Egyszóval Freud felfedezte, hogy az, ami a múlthoz vezető fő csapásnak tűnik, csupán olyan helyekre vezet, amelyek a kiindulóponttól látótávolságon belül vannak, míg a jelen feltárása révén olyan mélységekig juthatunk, amelyek létezéséről sejtelmünk sem volt. És ugyanígy, az innovatív történeti gondolkodás sem a történelemre való összpontosítással *kezdődik*, hanem azzal *végződik*. Nem merül bele rögvest a történelembe, hanem első lépésként azt próbálja kideríteni, hogy a jelen milyen tekintetekben nem érhető meg másképp, *csak* a történelem által. Az a könnyedén elérhető múlt, amely a lábait széttárva paráználkodásra szólít, amely egyfajta „shareware”-ként közkézen forog, *az* a múlt, nos, talán nem teljesen *halott*, de semmiképp sem több, mint annak a tükörképe, amit már amúgy is tudunk. A saját mitológiánkban jelen nem lévő múlt azonban az a múlt, amelyet elhallgatunk, amely inkább egy tudattalan *Aktuelle Macht*, semmint egy közkézen forgó „shareware”, *az* a múlt *az*, amely megértésre vár.

A *res gestae*, vagy – Spinoza szavaival – az *ordo et connexio rerum* ezért úgy értendő, mint „az idő azon keresztmetszete, amely bármely pillanatban tudatossá válhat”, vagy másképp szólva, mint „a valóság, amelyben élünk”. Hasonlóképp, a *historia rerum gestarum*, Spinoza *ordo et connexio idearum*, nem azt jelenti, amit néhány halott fehér férfi valaha írt, hanem szövegek, módszerek, kódok, szokások, témák, trendek és divatok összességét, amit *ma* a történetírás gyakorlatának nevezünk. Ekképp definiálva mindkét struktúra – „a ma valósága” csakúgy, mint „a történetírói diszciplína” – olyan *felszíni jelenségként* kínálja magát, amely különböző történeti „mélységek” elemeiből áll össze. Amit pedig Freud a kollégáinak javasolt, az éppen a felszín vizsgálata volt az analízis során, az „egyenletesen lebegő figyelem” módszerével.²¹

Mindkét felszín – „a ma valósága” és „a történetírói diszciplína” – egy *város-hoz* hasonlítható, amelyben „struktúrák” találhatóak minden méretben és minden funkció szerint. Néhány egészen régi, néhány relatíve új, néhány pedig éppen kiépülőben van. A város egyes részei növekednek, míg más részei kiürülnek. Egyes részei gondosan újjáépültek, más részei pedig düledeznek. Vannak háború pusztította területei (aminek a nyomai néhol megmaradtak, másutt viszont nem), közmunka által teljesen átformált területei, és területei, amelyeken „megállt az idő”. Vannak gettói és előkelő negyedek, pályaudvarai és bevásárlóközpontjai, emlékművei és területei, amelyek felett a városi hatóságok elvesztették az irányítást. Vannak személerakói és szentélyei, és van egy végtelenül bonyolult, de többé-kevésbé működőképes infrastruktúrája, amely részben látható, részben viszont földalatti. Egy ilyen várost nem neveznék palimpszesztnak, mivel egy várost nem a maga egészében írunk felül, hanem lokálisan, rendszertelenül,

²¹ Freud 1953–1974: XII. 111. A köznapi képzeletben Freud „mélynek” látszik, a múlt megszálottjának, afféle fáradhatatlan bányásznak. Ahhoz, hogy a „felszínen maradás” mit von maga után a történetfilozófiában, lásd Runia 2004b.

kiszámíthatatlanul, és egészen opportunista módon. Végző soron arra akarok kilyukadni, hogy a két felszín, „a ma valósága” és „a történetírás diszciplínája” *egyszerre* szorosan összekapcsolt, „organikusan” működő egész, és olyan dolgok zagyaléka, amelyek genetikailag, ontológiailag, és egzisztenciálisan különállók. Mindkettő *egyszerre* a kontinuitás csodája és a diszkontinuitás orgáája.

A kontinuitás és a diszkontinuitás nem történeti, időbeli, „vertikális” értelemben érthető meg, hanem a „teljes összefonódás” és a „radikális szomszédosság” térbeli, „horizontális” értelmében. Időbeli értelmükben olyannyira nehéz volna elképzelni őket, hogy gyakorlatilag lehetetlen is. A kontinuitás és a diszkontinuitás megértéséhez képesnek kell lennünk arra, hogy „körüljárjuk” az éppen vizsgált eseményeket – de amint visszatekintünk, a második dimenzió, amely más perspektívából láttatja a kérdéses eseményt, valahogy elveszik. Úgy tűnik, hogy az idő „térbeliként” való elképzelésének a nehézsége együtt jár a modern kultúrával. Henry Glassie említi, hogy az Ulster-vidéken az időt egészen mostanáig bizonyos „Nagy Napokhoz” kapcsolódva tapasztalták meg, „amelyek úgy emelkednek ki az időből, mint hegyek a földből, központokat jelezve, és a határokat figyelmen kívül hagyva”.²² Mi, modernnek azonban olyannyira fegyelmezetten egyenes vonalú idővel rendelkezünk, hogy majdhogynem prousti erőfeszítéseket követelne eltekintenünk attól a linearitástól, amelyhez hozzászoktattuk magunkat.

Érdekes módon azok a szerzők Szent Ágostontól Pierre Noráig, akik a kontinuitás és a diszkontinuitás problematikáját lenyűgözőnek találták, térré alakították az időt. Mindannyiuk közül a legélesebb szeműek olyan írók és önfejű zsenik voltak, akiket sem a történészek, sem a történetfilozófusok nem vettek igazán komolyan. Bár önálló tanulmányt igényelne annak a vizsgálata, hogy az idő problémái hogyan fordulnak át a tér problémáivá az irodalmi képzeletben, egy ilyen tanulmány minden bizonnyal magába foglalná Walter Scottot. Scott gyakran hasonlította a könyveit „utazásokhoz”,²³ és a *Waverley*-ben a skót vidék nem pusztán színpadi háttér, hanem a zsúfolt, változatos jelenléte mindannak, ami a skót történelemben a tizenhetedik és a tizennyolcadik század közepe között zajlott. Edward Waverley ebben a jelenvaló múltban bolyongva bukkan rá a történelemre azokon a helyeken, amelyeket meglátogat, vagy azokban az embelekben, akikkel találkozik, és a testében érzett térbeli kapcsolatok vezetik arra, hogy felismerje például azt, hogy egy polgárháború borzalma egyidejűleg tűnik távolinak és közelinek. „Waverleynek olybá tűnt”, írja Scott, „csak álom, hogy mindeme szörnyűség közismert tény, s az emberek köznapi dologként emlegetik, mint ami a világ természetes rendjébe tartozik, s naponta megesis az ő közvetlen tőszomszédságában, pedig tengereken sem kelt át, hanem itt van, Nagy-Británia egyébiránt példás rendben tartott szigetén”.²⁴

Scottnál is látnokibb azonban Balzac, a forradalom történetének megszállottja, aki a *Huhogók* után már tartózkodott további történelmi regények írásától.

²² Idézi Gillis 1994: 6.

²³ Ahogy például az „Utazásunk immáron végére ért, kedves olvasó” mondatban. Scott 1986: 569.

²⁴ Scott 1986: 98.

Balzac nem pusztán a francia restauráció krónikása, hanem a legfőbb képviselője annak az írótipusnak, aki az időt térré fordítja. Az *Emberi színjáték* olvasójának az a benyomása támadhat, hogy Balzac képtelen volt a múltat másképp felfogni, mint valóságos jelenlétként, és hogy képtelen volt a jelent másképp tapasztalni, mint potenciális múltként. Balzac „látja” azokat helyeket, amelyeket hol a történeti mélységükig hatolva, hol pedig azon merengve ír le, hogy hogyan festenek majd későbbi generációk „történelmeként”. Az *Emberi színjáték*ban térré alakítja az időt. A legáltalánosabb szinten a vidék és Párizs kapcsolatának a jegyében foglalkozik az *ancien régime* és a Napóleon utáni Franciaország közötti kontinuitásokkal és diszkontinuitásokkal, közléplettékben pedig ott van maga a „legfiflozofikusabb város”, Párizs.²⁵ Párizs megfajtése Balzac számára egyet jelent a történelem mélyére hatolással. A Párizs nagyvárosában található *quartiers, faubourgs, és hôtels* Balzac univerzumában *magát* a forradalmi korszak *jelenlétét* testesítik meg – saját magával egyetemben, ahogy mindezek történésze *secrétaire*-ré válik.²⁶

Még kisebb a lépték *A számbőr* esetében, amely az *Emberi színjáték* központi írásának tekinthető. Annyi történelem zsúfolódik itt össze egy olyan kis térben, hogy az olvasó már-már klausztrófiásnak érzi magát. Egy antikvárium három helyiségében mindenféle dolgok gyűlnek össze mindenféle időkből; az egész szekuláris, kulturális, spirituális történelem megtalálható, bármiféle rend nélkül. Ezen a „filozofikus szemétdombon”²⁷ maga a számbőr testesíti meg mindazt, ami Balzac számára a forradalom igazi örökségének és saját kora legnagyobb kihívásának számított: a tény, hogy a történelem folyamata elveszítette azt az önmagyarázó erejét, ami (Isten vagy földi helytartói révén) korábban *adott* volt, és most állampolgárrá váló egykori adófizetők kezébe került. Annak az üdítő ereje, hogy irányultságot vetítsünk a jövőbe, nagy árat követel. Az élet árát, ahogy Balzac élesszeműen megfigyeli. Balzac jellemzően a számbőr méretének térbeli metaforájaként írja le a történelem és az élet egymással versengő igényeit. A számbőr varázslata szerint „napjainak köre, melyet ez a számbőr jelképez, kívánságainak száma és ereje szerint fog mind kisebbre és kisebbre zsugorodni”.²⁸

W. G. Sebald az időt térré alakító szerző kortárs példája. Sebald hősei (ha nevezhetők annak) modern kori Waverley-k módjára kóborolnak és sodródhatnak az újjáépített, de „felületes” háború utáni Európa felszínén.²⁹ Számukra, ahogy Waverley számára is, a történelem csak a helyszínen levés által válik valósággá. Sebald úgy írja le kollégája, Peter Wiess munkásságát, mint egy „zárándoklatot Európa kulturális és kortárs történelmének száraz lejtőin, éjszakai

²⁵ Balzac 1976–1981: VI. 1044.

²⁶ Ahogy Balzac nevezi magát az *Emberi színjáték* előszavában. Balzac 1976–1981: I. 11.

²⁷ Balzac 1976–1981: X. 63.

²⁸ Balzac 1976–1981: X. 88. (Rónay György fordítása.)

²⁹ További példák: Magris 2011; Mak 2005. Mindkét esetben olyan népszerű irodalmi szerzőről van szó, akiknek a műveire egyetemi körökben rosszallva tekintenek, ám akik legalább annyira érvényes kérdéseket fogalmaznak meg és legalább annyira érdekes módszereket használnak, mint a hivatásos történészek, és olyan közönséghez szólnak, amelyet legalább annyira komolyan kellene venni, mint a hivatásos történészekét.

terrortól gyötörve és ideológiai ballaszt mérhetetlen súlyával terhelve”,³⁰ ami, attól eltekintve, hogy Sebald karakterei hátizsákkal utaznak, amely túl kicsi ahhoz, hogy bármiféle ideológiai ballasztot tartalmazzon, a saját munkásságának is kitűnő leírásával szolgál. *A Szaturnusz gyűrűi* és a *Szédület* főszereplői a 20. századi Európa történelmének rémületét az általuk meglátogatott helyeken és helyekben érzékelik, és a nyomdokaikban mi, olvasók is ott találjuk magunkat abban a történelemben, amelyet valamiképp mi magunk hoztunk létre.

Az idő térré alakítása azonban talán az *Austerlitz*-ben a leginkább látványos, ahol Sebald Jacques Austerlitz történetét egy utazásként mutatja be, amely olyan helyekre juttatja, mint Fort Breendonk, Llanwddyn, Prága, Terezín és Párizs. Az utazás fordulópontja a londoni Liverpool Street-i pályaudvar váróterme, ahol ötven éve Austerlitz a nevelőszüleihez került, és ahol most, metaforikusan szólva, átruházza magát a valódi szüleire, akiket sohasem ismert. Egy emlékek nélküli élet távolba tartó utazása így egy élet nélküli emlék hazavezető utazásává válik. „Valósággal az volt az érzésem, mondta Austerlitz, mintha a váróteremben, amelynek közepén úgyszólván elvakítva álltam, múltamnak minden órája, minden valaha elfojtott, kioltott félelmem és kívánságom ott lett volna, mintha a kőlapok lábam alatt kirajzolódó fekete-fehér rombuszmintája életem végjátékának mezeje lenne, s mintha a terem az idő teljes síkjára kiterjedne”.³¹ A jelenlét ilyen prousti érzékeléséből kiindulva vág neki Austerlitz az utazásnak és jut el azokra a helyekre, amelyek azzá a személlyé tették, aki.

Sebald karakterei jellemzően *séta* által fedezik fel „az idő síkját”. Igaz, tömegközlekedési eszközök révén jutnak egyik helyről a másikra, de a történelem közvetlen közelségében a lábukat veszik igénybe. Az időben való utazás eszközeként persze ez a módszer közel sem ölel fel annyi mindent, mint a dolgokat könyvekből összegyűjtő történelmi gyakorlat, a dolgok könnyed érintése, és a vizsgált tárgyak feletti ironikus szemlélődés. Sebald számára azonban ez inkább előny. Számára a séta a lét episztemológiai csodáját vonja maga után, egyszerre tökéletesen személyes és csak minimálisan szubjektív. A séta a tájjal való találkozás, annak saját feltételei szerint (így teheti bárki magáévá), és egyszersmind a táj lépésről lépésre való meghódítása a test révén (ekképp tapasztalható meg úgy, ahogy van). A séta nem pusztán Sebald regényeinek a tartalmát határozza meg, hanem ez képezi a formáját is. Stiliztikailag a séta a mindent átható jelenléteket biztosítja – azt jelenti, hogy valaki *in toto* jelen van minden mondatban, amit leír, hogy nem vesződik olyasmivel, amit saját maga képtelen elképzelni, és hogy elhagyja azokat a szavakat és mondatokat, amelyek pusztán jól hangzanak.³²

A leginkább örjítően briliáns, poétikusan konkrét, és büszkén öntudatos kísérlet az idő térré alakítására azonban Giambattista Vico *Az új tudomány* című könyve. A könyv valójában nem is kísérlet: Vico karteziánus „ásóból” arisztote-

³⁰ Sebald 2004: 190.

³¹ Sebald 2007: 149.

³² Vö. azzal, amit Sebald a kimondás aggályairól mond: Sebald 2004: 175.

liánus „sétálóvá”³³ való átváltozása már évtizedekkel azelőtt lezajlott, hogy megírta volna *Az új tudományt*. Az 1724-es első kiadás még olyan, ahogyan az Vico fejéből kipattant, de az utolsó, 1744-es harmadik kiadásban a könyv formája már tökéletes összhangban áll azzal a perspektívával, amelyet vizsgál. A könyv, saját megalkotását színélve úgy mutatja be magát, mint egy tökéletesen elrendezett raktárat, ahol meglátások, felfedezések, elméletek és hipotézisek ezrei állnak a polcokon. A polcra helyezett gondolatok többsége a történelemről szól, mégis Vico azon képességéből származnak, amellyel elmúlt világokat sejt meg mindabban, amit a jelen síkján összegyűjt.

Ezért, bár *Az új tudomány* azt a benyomást kelti, mintha az emberiség történetiségének kompendiuma volna, csak egyetérteni tudok Donald Verene szavaival, aki szerint Vico „mindenekelőtt a tér filozófusa, és nem az időé”.³⁴ Hogy pontosan hogyan is értsük a topikus filozófiáját, azt maga Vico sem teszi egyszerűbbé számunkra. Egy híres szakaszban „az isteni gondviselés ésszerűsége alapul a társadalmi teológiájaként” írja le tudományát, annak bemutatásaként, „hogy a gondviselés mit írt [bele] a történelembe”.³⁵ Vico esetében azonban a „gondviselés” *nem* azt jelenti, hogy Isten – pláne az emberek – előre látta volna mi volt „a történelembe írva”. Inkább valami olyasmit jelent, ami számunkra, világiak számára éppen az ellenkezőjének látszik: azt a bámulatos és megkerülhetetlen tény, hogy a történelem éppen az általunk ismert világban végződött, nem pedig egy másikban.³⁶ Az új tudománynak ennek megfelelően azon „létesítmények” mélyére kell ásni, „melyeket anélkül, hogy az emberek észrevették vagy céltudatosan beavatkoztak volna, és gyakran az emberek tervei ellenére, a gondviselés biztosított az emberi nem e hatalmas városa számára”.³⁷

A legfontosabb itt az, hogy ezek a „létesítmények” (amelyeket a gondviselés „biztosít” „az emberi nem e hatalmas városa számára”) valóban jelen vannak a jelenben. Bejárhatók és nyitva állnak a kutatás számára, mert – ahogy Vico mondja – „bár ez a világ időben és sajátos körülmények között teremtődött, a létesítmények, amelyek bele vannak helyezve, egyetemesek és örökkévalók”.³⁸ Ám az, hogy ez a filozófia topikusnak nevezhető, nem pusztán annak köszönhető, hogy Vico szerint a történelem egésze jelen van olyan „helyekben” („létesítményekben”), amelyek „meglátogathatók”. Elsősorban attól topikus, hogy Vico radikalizálta a topika antik retorikai fogalmát, kiszélesítette a hatókörét, és az új tudományának keretévé avatta. A topika a retorikában azokra a helyekre vonatkozik, ahol az érvelések találhatóak, diskurzusok rendszereire, az alkalmasság területeire. A topika eszméje hagyományosan mind a visszakeresést, mind pedig a tárolást magában

³³ Vagy pontosabban szólva: a (kartezianus) „kritikai filozófiából” a (retorikailag ihletett) „topikus filozófiává”. Lásd Grassi 1969.

³⁴ Verene 1981: 183.

³⁵ Vico 1963: 233–234. (A fordítást módosítottam – A Ford.)

³⁶ Az értelmezésem, amely szerint Vicónál az isteni igazság fejtetőre állítva nyilatkozik meg az emberek számára, Mathieu (1976) nézeteihez hasonlít.

³⁷ Vico 1963: 234. (A fordítást módosítottam – A Ford.)

³⁸ Vico 1963: 234. (A fordítást módosítottam – A Ford.)

foglalta – és valóban, Vico számára a topika legalább annyira a megtalálásról, mint amennyire a „polcolásról” szól. A fogalom ezért lehet mentes attól a modern konnotációtól, amely szerint nem volna egyéb, mint „kliségyűjtemény, amelyhez bármikor visszatérhetünk, ha túl lusták vagyunk magunktól kiötleni valamit”.

Épp ellenkezőleg, Vico az önéletrajzában úgy definiálja a topikát, mint „annak a művészetét, hogy megtaláljunk mindent, ami az adott dologban benne van”.³⁹ Olyasfajta művészet ez, mint Sebald azon művészete, amely arra készíti a meglátogatott helyeket, hogy „elmondják” azokat az elmondhatatlan dolgokat, amelyek ott történtek. Így hát a helyek, amelyekkel Vico a jelen síkján találkozik, közös helyek abban az értelemben, hogy bárki meglátogathatja őket, nyitva állnak a kutatás számára, és bejárhatók. Közös helyek, de nem közhelyek – nem üresek, hanem telítettek; nem felszínesek, hanem mélyek; nem halottak, hanem élők. Az idő tárházai ezek – vagy inkább olyan helyek, ahol a történelem megragad minket. Ezek a helyek egy szóval a jelenlét raktárai. A gondolkodásnak nem bennük kell végződnie, hanem bennük kell kezdődnie. Vico számára a topika a karteziánus kritika (annak a művészete, hogy megtaláljuk a *legkevesebbet*, ami az adott dologban benne van) ellentéte, és az *inventióra*, a kreatív alapelvre utal.

Az *inventio* az új tudomány alappilléreinek tekinthető; főképp azért, mert Vico bátran hirdeti, hogy a kreatív elv a referencialitás és a valóság szintjein egyaránt működik. Azt állítja, hogy a helyek, amelyeket a jelen síkján meglátogatunk, „feltaláltak”. Oly módon, ahogy mi magunk, sétálók is „feltalálhatjuk” a tartalmakat annak érdekében, hogy megtapasztaljuk a „jelenléter”. Vico önéletrajzában rá jellemzően színlelt jókedvvel számol be arról, hogyan találta fel a feltalálás elvét. Harmadik személyben beszélve magáról a következőket írja: „Vico végül ráébredt, hogy az irodalmi világban még nem létezett egy olyan jól kigondolt rendszer, amely a legjobb filozófiát képes lett volna összhangba hozni a filológiával, tudományos szükségyszerűséget mutatva fel mindkét ágában, a két történelemben, a nyelv és a dolgok történelmében”. És rögvest tovább is lép, hogy felvázolja új tudományának célját, ami az, hogy „a dolgok történetére hivatkozva bizonyossággal szolgáljon a nyelvek történetéről, és hogy összhangba hozza az akadémiai bölcsesletek maximáit a politikai bölcsesletek gyakorlatának maximáival”.⁴⁰

Vico számára a topika ezért nem pusztán a jelen síkjának *feltárását* jelenti, hanem azt is, ahogyan az *létre lett hozva*. Úgy mutatja be annak művészetét, hogy megtaláljunk mindent, ami az adott dologban benne van, mint az emberi fejlődés mozgatórugóját, annak a folyamatnak a motorját, amelynek során a prehistorikus idők bestialitása azzá a civilizált emberi létformává vált, amellyel ma is találkozhatunk az utcákon. Vico ezzel megfordítja azt a tradicionális nézetet, amely szerint kultúránkat maradványnak tekinthetjük, és például az ókoriak páratlan bölcsességének köszönhetjük. Vico szerint Caesarnak inkább nem kellett volna átlépnie a Rubicont, a költészet pedig nem egy bőségszaruból ered,

³⁹ Vico 1976: 124.

⁴⁰ Vico 1976: 155.

hanem „teljes egészében a nyelv szegénységéből és a kifejezés szükségéből született”.⁴¹ Vico csodája abban rejlik, hogy arra a zavarbaejtő tényre koncentrált, hogy a szofisztikáltabb dolog a kevésbe szofisztikáltból eredhet, és hogy az elődeink „az ő vadállati lelkükből a mi emberi lelkünk formáit nevelték”.⁴²

Vico új tudományának a lényege az a feltevés, hogy az átalakulások végtelen sorozatát, amelyek során azzá válunk, akik vagyunk, a topika mozgatja. A topika, ahogy mondja, „az a képesség, amely leleményessé teszi az elmét”.⁴³ A topika az a mechanizmus, amelynek révén az elme meghaladja önmagát, amelynek révén a tudat érvényesülésre jut, és amelynek révén a kultúra, a természetből keletkezve, létrejön. Ez az, amiről Vico topikája végső soron szól: annak érdekében, hogy „bármilyen helyen” „mindent megtalálj, ami benne van”, *többet* kell találnod benne, mint amennyit *gondolsz*, hogy benne van. És azután, hogy többet találtál benne, mint gondoltad, már elképzelni is lehetetlen, hogy kevesebb volna benne, mint amennyit valójában találtál: a tudat megváltozott. De nem csupán a tudat változott meg, hanem a hely maga is. Valami olyasmivé lett, ami korábban elképzelhetetlen volt, és ami valahogy mégis teljes egészében jelen volt a hátrahagyott helyben.⁴⁴

IV. A METONÍMIA MINT JELENLÉTÁTVITEL

Vico filozófiailag érte el azt, amit Scott, Balzac és Sebald a regényeiken keresztül: térré fordította az időt, és ezzel megteremtette annak a lehetőségét, hogy számot adjon a kontinuitás és diszkontinuitás *egyidejűségéről*. Ez az egyidejűség, úgy gondolom, meglepően könnyedén érthető meg a *metonímia* keretein belül. A korábbiakban önmagunk meglepésének a képességeként definiáltam a diszkontinuitást, és rámutattam, hogy a fogalom magában foglalja a különböző síkon való létezést, valamint azt, hogy a kapcsolat ezen síkok között nem nyílt és világos. A metonímia – vagy inkább a metafora és a metonímia kölcsönhatása – tovább vezet azon az úton, amelynek során fogalmat alkothatunk arról, hogy mi történik ezen síkokon és a síkok között.

Mielőtt azonban részletesebben is kifejténém a tézisemet, amely szerint a metonímia a kontinuitás és a diszkontinuitás egyidejűségének a metaforája, megállnék egy pillanatra, hogy megvizsgáljam magát a metonímia fogalmát. Hogyan értsük ezt a kevésbé ismert, de annál inkább alábecsült, nyugtalanító, próteuszi trópuszt? Hogyan adjunk számot arról a tényről, hogy a metonímia

⁴¹ Vico 1976: 153.

⁴² Vico 1963: 429.

⁴³ Vico 1963: 316. Túl egyszerű volna azt mondani (ahogy azt oly sokszor tették), hogy Vico szerint a dolgok *ex nihilo* keletkezhetnek.

⁴⁴ Nem tárgyalom itt azt a felkavaró ténytet, hogy Vico számára nem a régi helyek azok, amelyeket az új helyek magukban hordoznak, hanem a régi helyek hordozzák magukban az újakat. Az új helyek ezért szegényebbek abban az értelemben, hogy kevesebbet tartalmaznak. A kultúra nem gazdagodik, hanem inkább szegényedik, ez pedig megmagyarázza a kulturális változásokat kísérő veszteségérzetet.

– noha, ahogy érvelni fogok, nemcsak hogy az *elsődleges*, hanem egyszersmind a leginkább *történeti* trópus is – látszólag semmiféle szerepet nem játszik a modern, reprezentacionalista történetfilozófiában, hogy az irodalomkritikusok is alig említik, és csupán néhány kétes hírű nyelvész és szemiológus veszi komolyan? És végül, mitől metonímia a berlini holokauszt-emlékmű, Jackson Pollock és Barnett Newman festményei, Métilde Dembowska bal kezének gipszmásolata Stendhal íróasztalán, a gyémánt, amit a szeretted hamvaiból készíthetesz, az „a hólyag a 615-ös szobában nem akar enni” mondat, a fényképek Sebald könyveiben, Robespierre, Danton és Saint-Just felszólalásai a nemzetgyűlésen, és Chabert ezredes Balzac hasonló című történetében?

A fogalom felderítésére irányuló bármiféle kísérlet minden további nélkül kezdődhet akár a *Shorter Oxford English Dictionary* szavaival is, amelyek a következőképp definiálják a metonímiát (szó szerint: névcserét): a metonímia egy szókép, amelyben egy jellegzetesség vagy bővítmény neve helyettesíti a jelentett dolgot, ahogy pl. a *jogar* helyettesíti az *autoritást*. Arisztotelész óta szörszálhasogató viták folynak azonban arról, hogy miféle „jellegzetességek és bővítmények” helyettesíthetnek⁴⁵ miféle „jelentett dolgokat”. A lista a következőket tartalmazza: alkotó alkotás helyett („Jim DeLillo olvas”), rész egész helyett („tizenöt tőkesúlynyi hajóraj”), attribútum tulajdon helyett („a király végül fiára ruházta a jogart”), helyszín esemény helyett („Arthur Wimbledonba megy”), vezető vezetett helyett („Bush megszállta Irakot”), tartalmazó tartalmazott helyett („Fred napi egy dobozzal szív”), testi reakció érzelm helyett („Sheilától kiráz a hideg”), pszichológiai effektus pszichológiai affektus helyett („Dick púp a hátamon”), intézmény felelős személyek helyett („a Vöröskereszt alábecsülte a károkat”), és így tovább.⁴⁶

Ezek a példák nem csupán azt mutatják, hogy a metonímia valójában milyen megtévesztően gyakori, hanem a *kontextus* jelentőségére is rámutatnak. A metonímia leginkább úgy volna leírható, mint egy szó szándékoltan meg nem felelő⁴⁷ átvitele kontextus 1-ből (például a tulajdonnevek területéről: DeLillo) kontextus 2-be (a könyvek területére), ahol következőképp helyen kívülként tűnik szembe. Később még visszatérek arra, hogy ez a szembetűnőség hajlamos az elhasználódásra, egyelőre azonban azt szeretném kihangsúlyozni, hogy a metonímiák, Ciceróval szólva *mutata*: „elmozdított szavak”.⁴⁸ Az elmozdított szóban vagy mondatban különböző „kontextusok”, a „helyénvalóság” különböző „szférái”, vagy, ahogy Vico mondaná, különböző helyek kapcsolódnak össze és kerülnek egymás mellé. Egy elmozdított metonimikus szó valójában egy „nyílásként” volna leginkább megjeleníthető képileg – egy „rendellenes átjáróként” – két különböző *topoi* között. Az „a

⁴⁵ Ma is vita folyik arról, hogy a cserét átvitelként vagy helyettesítésként kellene értelmezni. Lásd Ueding 1992–, metonímia szócikk.

⁴⁶ Heinrich Plett amellett érvel, hogy a metonimikus helyettesítések négy kategóriába sorolhatók: 1. általános egyedi helyett; 2. ok okozat helyett; 3. szubsztancia véletlenszerűség helyett; 4. tartalmazó tartalmazott helyett. Lásd Plett 2000: 192–196. Vö. Lakoff–Johnson 1980.

⁴⁷ Ez köti a metonímiát ahhoz, amit a retorikában katakrézisnek, a szavak nem odaillő használatának neveznek.

⁴⁸ Cicero 1973: 27, 92.

hólyag a 615-ös szobában nem akar enni” mondat például egy „nyílás” a (reduccionista) orvostudomány *topos*-a és a (holisztikus) gondoskodás *topos*-a között.

Három megjegyzést szükséges itt tenni. Az első az, hogy a metonímia nem kizárólagosan nyelvi jelenség. Métilde Dembowski bal kezének gipszmásolata Stendhal íróasztalán ugyanúgy megfelel a kritériumnak: ebben az esetben is valaminek az egyik kontextusból a másikba való szándékoltan meg nem felelő átviteléről van szó, ami az új kontextusban szintén helyen kívül áll. A nyelvi kontextusban található nem verbális metonímiák különös példái Sebald regényeinek illusztrációi. Ezek az illusztrációk – az *Austerlitz* esetében csak fényképek, míg a *Szédület*-ben vonatjegyek, nyugták, képeslapok és hirdetések is – nyílásokként funkcionálnak, olyan lyukakként, amelyeken keresztül a múlt a jelenbe ömlik. Heiner Boehncke egy kitűnő írásában amellett érvelt, hogy minden egyes ilyen lyuk pontosan az, amit Roland Barthes pontumnak nevezett⁴⁹ – és valóban, Sebald illusztrációi afféle hasadékok az időben, amelyeken keresztül a jelenlét a múltból a jelenbe árad. Sebald a megszállottja volt annak, amit jelenlétnek nevezek, és mivel a metonimikus illusztrációk fontos szerepet játszanak a jelenlét létrehozásában, gondosan ügyelt arra, hogy maximalizálja a helyen kívüliségüket. Nem külön oldalakon szerepelnek, és képaláírás sem tartozik hozzájuk, hogy tompítsa az így generált váratlan összefüggéseket. Ezeknek a „nyugtalanító maradványoknak”⁵⁰ nincs „jelentésük”. Egyszerűen azt a megkerülhetetlen tényt tanúsítják, hogy – ahogy Sebald egy német rádióknak adott interjújában mondta – „vékony jégen sétálunk, és a jég bármelyik pillanatban beszakadhat alattunk”.⁵¹

Az illusztrációit Sebald „a valóság magvaiként” írta le, amelyeket „a semmi területei” vesznek körül.⁵² Ragaszkodott hozzá, hogy a tárgyak, amelyeket ábrázolnak, a jelen síkján vetődnek partra, és megérdemlik, hogy a fossziliákhoz hasonlóan dédelgessük őket. Métilde kezének gipszmásolata ekképp Stendhal élete legnagyobb szerelme fossziliájának vagy relikviájának tekinthető, vagy talán egy neki állított személyes emlékműnek. Valójában *minden* fosszília és relikvia metonímia, és *minden* emlékműben van legalább egy metonimikus szál. Az, hogy a fossziliák és a relikviák metonímiák, magától értetődik – a *pars pro toto* típusú metonímiák prototípusairól van szó. Az azonban, hogy rengeteg műemlék is metonímiának számít, valamelyest talán kevésbé egyértelmű. A műemlékek – mint minden műalkotás – a metonimikus denotáció és a metaforikus konnotáció idioszinkratikus elegyei: valamit *mondanak* (konnotáció) arról, amit *képviselnek* (denotáció). A műemlékek *Fremdkörperek* (idegen testekként helyen kívüli dolgok), amelyek a jelen síkján teszik jelenvalóvá a múlt eseményeit; nyílások, amelyek az itt és mosthoz kapcsolják és kötik ezeket az eseményeket.

A modern emlékművek jellemzően metonimikusak: a denotáció hangsúlyosabb, mint a konnotáció. Míg egy korai tizenkilencedik századi emlékmű, mint

⁴⁹ Boehncke 2003: 55.

⁵⁰ A kifejezést innen kölcsönzöm: Roth–Salas (eds.) 2001.

⁵¹ Idézi Boehncke 2003: 54.

⁵² Boehncke 2003: 52.

például François Rude *Marseillaise* című alkotása (az Arc de Triomphe részeként) sokat mond mindarról, ami nehezen volna jelenvalóvá tehető (az önkéntesek 1942-es frontra vonulásáról), addig a modern emlékmű, mint például Peter Eisenman berlini holokauszt-emlékműve, keveset mond, de annál többet képvisel. A modern metonimikus emlékművek nem egy eseményről adnak számot, hanem egy „hiányt tesznek jelenvalóvá” az itt és mostban. Egy modern emlékmű valójában egy metaforikusan „feltöltött” metonimikus műveletet hajt végre, mégpedig úgy, hogy éppen az ellenkezőjét éri el annak, amit Balzac és Scott elért: idővé változtatja a teret. Először is, egy modern emlékmű egy „lényeg” metonimikus átvitele – mint a holokauszt emlékmű betonarabjai – egy „helyről” egy másikra, ahol aztán úgy igyekeznek teret foglalni, hogy ne lehessen elkerülni. Másodszor pedig egy művészi átlényegülés során ez a metonimikus *Fremdkörper* metaforikus képzettársításba kerül azzal, amiről megemlékeznek. Az a mód, ahogyan az emlékmű jelen van a jelenben, „olyan mint”, vagy inkább egyenlő a múlt azon különös szeletével, amely méltó arra, hogy „prezentálva” legyen.

Meg kell azonban jegyezni, hogy míg a modern emlékmű egy múltbeli eseményt *prezentál* az itt és mostban, nehezen állíthatná bárki is, hogy reprezentálja azt. Egy emlékmű – mint a berlini holokauszt-emlékmű – annak a tárháza, ami a jelenben kísérti a helyet, és annak a menedéke, ami mindig is ott volt (de legalábbis azóta, hogy a kérdéses esemény megtörtént). Közelebb áll egy relikviához, mint a megtörténtekekről szóló festett, írott, vagy faragott képi beszámolókhöz – miközben persze különbözik is egy relikviától abban a tekintetben, hogy a jelenlét egy új, szándékolatlan megalkotott tárgyban kerül átvitelre. Így hát, míg a premodern, metaforikus emlékművek jellemzően a *jelentés* átvitelében érdekeltek, a modern, metonimikus emlékművek a *jelenlét* átvitelére fókuszálnak. A jelenlét sokféle formában kerülhet átvitelre: az eredeti anyag emlékműbe való beépítésétől kezdve a nevek feltüntetéséig – ahogy arról a Vietnami Veteránok Emlékműve, vagy a 9/11 áldozatainak emlékére tervezett emlékmű esetében van szó. Mivel az elmúlt évtizedek reprezentacionalista történetfilozófiája arra volt kalibrálva, hogy megértse, a metafora miképp járul hozzá kielégítő reprezentációk megalkotásához, csak a jelentés átviteléről volt képes számot adni, a (metonimikusan elért) jelenlét átviteléről azonban már nem.⁵³

A második dolog, amiről bővebben beszélnek, az volna, hogy a metonímia jelensége nem érthető meg annak az észben tartása nélkül, hogy minden egyedi metonímia saját „pályafutással” bír. Ezek a pályafutások két változatban jelentkeznek. A legtöbb esetben a metonímia feloldódik abban a kontextusban, amelybe helyezik. Ami szembetűnő, nyugtalanító, és elkerülhetetlen jelenlétként indul, valami olyan, a legkevésbé sem szembetűnő dologban végződik, ami még csak klisének sem nevezhető. A nyelv bővelkedik olyan metonímiákban, amelyek már rég elvesztették a képességüket arra, hogy magukra vonják a figyel-

⁵³ A reprezentáció fogalma valójában elfedi a tényt, hogy a képi, írott és faragott „képek” a metaforikus konnotáció és a metonimikus denotáció elegei.

met – rendkívül kitartónak kell lennünk az imádatunkban ahhoz, hogy egykori szerelmünk kezének gipszmásolatát ne keverjük el a limlomok között az íróasztalunkon. Egy friss metonímia olyan, mint egy különös új épület a városban – először senki nem tudja, mihez kezdjen vele, aztán mindenféle interakciók kezdődnek, amelyek során az épület beilleszkedik a város szövetébe. Sebald illusztrációi látszólag arra készítetik az olvasót, hogy „a semmi területeit”, amelyek körülveszik, olyan „hipotézisekkel, fikciókkal, és történetekkel”⁵⁴ töltse ki, amelyek csökkentik elviselhetetlen introverziójukat. Az emlékművek esetében ez a kitöltés paradox fordulatot vesz. A műemlékeket az épületekkel ellentétben eleve arra tervezik, hogy folyamatosan mozgásban tartsák ezeket az interakciókat, mivel éppen ezek során kerül „megemlékezésre” az az esemény, amelyet az adott műemlék képvisel. Ám, szerencsétlen módon, minél több az interakció, a műemlék annál inkább veszít a „jelenlétéből”, és annál gyorsabban válik közléllyé. Az élettartamuk maximalizálása végett ezért a műemlékeknek, amennyire csak lehetséges, avangárdnak kell lenniük.

Az, hogy a metonimikus különösség hogyan veszíti el az élet és hogyan épül be a kontextusba, Walter Scott regényeinek egyik fő témája. A *Waverley* hőse a civilizált Anglia kontextusából egy olyan Skóciába kerül, amelyben helyen kívül találja magát – egy olyan állapotban, amelyet Scott regényesnek nevez. Edward Waverley megízleli az új kontextus különösségét, és leül, hogy „átadja magát helyzete regényességének. Íme, itt ül egy ismeretlen tó partján, kísérője vad bennszülött, akinek nyelve előtte ismeretlen, s látogatóba készül egy híres helyi rablóhoz, egy második Robin Hoodhoz...”⁵⁵ A modern nyelvészek azt állítják, hogy minden metonímiának van egy forrásterülete és egy célterülete.⁵⁶ A *Waverley*-ben mindenesetre lehetetlen eldönteni, melyik az egyik és melyik a másik. A tér felől nézve Waverley forrásterülete a civilizált Anglia, míg Skócia a célterület. Az idő felől nézve azonban épp ellenkezőleg, Waverley forrásterülete a múlt, a „romantikus” Skócia, míg célterülete a jelen Angliája. Azt mondhatnánk, hogy Edward Waverley egy metonimikus nyílás Skócia és Anglia, múlt és jelen között, és hogy az utazása során nem pusztán egymás mellé helyezi, hanem össze is kapcsolja ezeket a síkokat. A könyv végén – amikor elveszi a múltból választott menyasszonyát – Waverley integrálja Skóciát és Angliát, múltat és jelent, és megszűnik *Femdkörper*nek lenni.

Noha a legtöbb metonímia végül Waverley-hez hasonlóan „tiszteltreméltó állampolgárrá” válik, néha olyannyira erőteljesek, hogy képesek megváltoztatni és a „saját képükre” formálni a kontextust, amelybe kerülnek. Ilyen például Jackson Pollock és Barnett Newman absztrakt művészetének pályafutása. Bár

⁵⁴ Boehncke 2003: 52.

⁵⁵ Scott 1986: 162. Első pillantásra Scott eljárása atipikusnak tűnik: a legtöbb metonímiában valami kevésbé civilizált és absztrakt, valami anyagibb és ősbibb kerül egy magasabb szintű kontextusba. Ebben az értelemben a metonímiák barbár inváziók. A tér terminusaiban kifejezve azonban Waverley utazása nem egy barbár invázió, hanem a barbároknál tett látogatás.

⁵⁶ Lásd például Barcelona 2000.

Jean-François Lyotard szerint az absztrakt művészet muzikalitásra törekszik, úgy gondolom, jóval meggyőzőbb volna azt állítani, hogy inkább a metonímia státuszára. Az absztrakt festmény „jelentés nélküli, mindent átható jelenlét”. Ezek „a szín és forma közötti, deskriptív konnotációktól eltávolodott kapcsolatok”⁵⁷ – Clement Greenberggel szólva – áthelyeznek valamit a művészet kontextusába, és kevés kétséget hagynak afelől, hogy a létezésük oka az, hogy amennyire csak lehetséges, helyen kívüliek legyenek. Az absztrakt művészet ezzel a metonímia egyik kulcsfontosságú elemére világít rá: arra, hogy a helyen kívülsége által generál jelenlétet. Ám a tény, hogy az absztrakt festmények nem szólnak semmiről, nem jelenti szükségképp azt, hogy önmagukról szólnak – ahogy azt a kulturális folklór szerint a zenei kompozíciók teszik. Az absztrakt festmények, amikor művészetként definiálják magukat, kitaranak amellett, hogy egy rendkívül precíz műveletet hajtanak végre – bár *Fremdkörperek*, fenntartják, hogy egyáltalán nem *vaktában létrehozott Fremdkörperek*. Ebben az értelemben metonimikus jelenlétük, a modern emlékművekhez hasonlóan, másodlagosan metaforikusan feltöltött. Frusztráló metafora, szó mi szó. Az absztrakt festmények egyfajta algebrai megfelelést rögzítenek, amelyben az egyenlőségjel jobb oldalán található mindaz, ami látványosan jelen van, míg a bal oldalán mindaz, ami feltűnően hiányzik. Az absztrakt festmény egy üres metaforával feltöltött metonímia.

A tény, hogy az absztrakt festmény jelentés nélküli, mindent átható jelenlét, talán képes mindezt megmagyarázni. Míg a metafora jelentést ad, a metonímia burkoltan célozgat arra, hogy sürgős *szükség* mutatkozik a jelentés iránt. A metafora (mint a város metaforám korábban) kölcsönös kapcsolatokat sző és lakhatóvá teszi a helyeket. A metonímia viszont megzavarja ezeket. Újkorában megkérdőjelezi a jelentést, ráébreszt arra, amit magától értetődőnek veszünk, és felhívja a figyelmet arra, amire nem szeretnénk, ha emlékeztetnének: hogy a hely hallgatóságos szabályai távolról sem természetesek és maguktól értetődőek, hanem szokások és konvenciók rendszerét alkotják. Minthogy ezzel megzavarja a békét, a friss metonímia impulzussal szolgál arra, hogy mindenki rávesse magát. Így történt az absztrakt művészettel is. A semmiről sem szóló festmények *róluk* szóló könyvek és értekezések áradatát eredményezték. Amikor lehetetlennek bizonyult ezeket a festményeket azon kontextus terminusaiban értelmezni, amelybe bele lettek helyezve, a kontextust kezdték értelmezni a festmények terminusaiban. A kritikusok Clement Greenberghez hasonlóan nekiláttak, hogy a festészetet a pollocki metonimikus *mutata* fényében értelmezzék és visszamenőlegesen megújítsák azokat a tradíciókat, amelyekbe a *Fremdkörper* beilleszhetőnek tűnt. Mindez meglehetősen különös: az absztrakt művészet a dekontextualizáció iránti vágyból ered, és éppen ennek köszönhetően hozta létre a kontextualizáció egy példátlan folyamatát. Azáltal, hogy elzárkózott attól, hogy a környezetéről alkosson képeket, a saját képére formálta a környezetét.

⁵⁷ Greenberg 1968: 580.

A metonímia mindkét pályafutás, a kontextusba való *beillesztés* és a kontextus *újraalkotása* esetében is úgy végzi a jelen síkján, mint csupán egy hely. A disszonancia elkerülhetetlenül feloldódik. Azt mondhatnánk, hogy amíg egy metonímia helyen kívüli, addig jelenléttel bír, azután azonban már csak jelen van. Mégis, a jelenléte akár csupán magától értetődőnek tekintett helyként sem múlik el visszavonhatatlanul. Továbbra is ott lesz, csak éppen lehorgaszítja a fejét – nem ismered fel, ha nem rendkívüli figyelemmel adózva sétálsz be az idő síkját, „az emberi nem e hatalmas városát”. Következésképp, a metonímia nem csupán abban az értelemben jelenti „a hiányban való jelenléte”, hogy valami olyasmit tesz jelenvalóvá, ami nincs ott, hanem abban az értelemben is, hogy annak a hiányában (de legalábbis annak a radikális nem szembetűnőségében), ami *ott van*, a dolog, ami nincs ott, továbbra is jelen van. Más szavakkal, a metonimikus „hiányban való jelenléte” kétféle módon működik: a jelen *felé* irányulva, és a múlttól *eltartóan*. Ez a két mód megfelel a topika két aspektusának, az invenciónak és a tárolásnak. *Inventióként* a metonímia valamit áthelyez a jelenbe, vagy pontosabban szólva: mint *inventio*, a metonímia *alkotta meg* a felszínt, ahogy azt ismerjük; a jelen olyan metonímiákból áll, amelyek egykor *Fremdkörperek* voltak, de ma már magától értetődőek. Tárhelyként a metonímia magában foglalja mindazt, amit hátramaradt. Amit azonban képvisel, az továbbra is megtalálható abban – vagy ahogy Vico mondaná, „feltalálható” abban –, amire az idő síkján bukkanhatunk.

Ez pedig átvezet a harmadik lényeges ponthoz, az invenció kérdéséhez. Minden metonímia feltalált, és az invenció mindenekelőtt dekontextualizációt igényel. Az írók tisztában vannak vele, hogy ez mennyire nem egyszerű. A szavak többsége, ahogy egy holland kifejezés mondja „in de mond bestorven” található (szó szerint: „holtan a szájban”): kiváltják azt a diskurzust, amelyben eltemetnek – vagy megfordítva, a folyamatban lévő diskurzus idézi elő őket. Minden szónak és mondatnak megvan a saját helyénvalósági szférája, az otthonos kontextusból való kiszakításuk és egy nem helyénvaló kontextusba való beillesztésük pedig nagyon is irodalmi tehetséget követel. Egy író számára a metonímiák, bár nehezen megalkothatók, rendkívül értékesek. A metonímiák által a szerzők meghaladhatják önmagukat és azt sugallhatják, hogy amit leírnak, tőlük független valósággal rendelkezik. Úgy vélem, ez az, amire Robert Musil gondolt, amikor azt mondta, hogy „emléstünk csak úgy mellékesen egy szörszálat valamely orron, és megjegyzésünk esetleg nyomatékosabb lesz, mint a legjelentősebb gondolat”.⁵⁸ A kulcsszó a mellékesen: Musil nem a pedáns szabatosság és a helyes leírás szószólója – és azt gondolom, még csak nem is a képzeletre utal. Musil szerint egy író számára az igazán fontos dolog nem egy olyan kép (egy kép, beleértve a szörszálat az orron) élethű reprodukálása, amit eleve a fejében hordoz, hanem olyan *Fremdkörperek* szövegbe foglalása, amelyek a látókörén kívül esnek, és amelyeket ő maga sem tudott volna elképzelni. Míg az orr szörszállal együtt való húséges és céltudatos leírása – reprezentációja – valamiféle elképzelt képet igényel, a szörszál

⁵⁸ Musil 1995: 122.

alkalmi említése ezt egyáltalán nem követeli meg. Épp ellenkezőleg: egy olyan valóságot hoz létre – jelenít meg –, amely túl valóságos ahhoz, hogy elképzelt legyen. Az orron lévő szőrszál egy olyan metonímia, amely egy szövegen kívüli valóságot nyit meg. Jelenléteket kelt.

Textuális síkon mellékesen említeni egy hajszálat egy orron – és ezáltal megnyitni egy valóságot – olyasmí, ami Vico szerint a történelem síkján is lejátszódik. Ez az, amit *inventiónak* nevez. Az *inventio* nem pusztán a kedvünkre való dolgok felületes összegyűjtése, hanem, mint láttuk, „annak a művészete, hogy megtaláljunk mindent, ami az adott dologban benne van”. Ez pedig, ahogy erről szintén esett szó, Vico számára annyit tesz, mint többet találni annál, mint azt előzetesen gondoltuk. Az *inventio* ezért nem a tudat feltárása, hanem annak mutációja. Az invenciók azok a proaktív szavak és tettek, amelyekkel meglepjük önmagunkat. Egy gyönyörű szakaszban Vico így elmélkedik: „mint az ésszerű metafizika tanítja: »az ember gondolkodva válik mindenné«, de úgy látszik, hogy a képzeletnek ez a metafizikája azt bizonyítja, »az ember *nem* gondolkodva válik mindenné«. S emebben a mondásában talán több igazság van, mint amabban, mert az ember a megértéssel kifejti elmeerejét és felfogja a dolgokat, ellenben a meg *nem* értéssel saját magából megteremti a dolgokat, és azokká alakítva önmagát, dolgokká válik”.⁵⁹ Amit Vico azon bátor kijelentése alatt ért, hogy „az ember *nem* gondolkodva válik mindenné”, az az, hogy a valódi invenció egy új fejlődési szintet eredményez, amely diszkontinuus az azt megelőzővel. Valamit feltalálni annyi, mint egy kontextus kezdeteit megalkotni, egy olyan kontextusét, amely eddig nem létezett, és amely az ismeretlenbe vezető hídfőként szolgál. Ez a hídfő metonimikusan összekapcsolódik és egymás mellé helyeződik mindazzal, ami hátramaradt, és végül metaforikusan összekapcsolódik azzal a kontextussal, amely kinő belőle.

Az, hogy Vico miért tartja fenn, hogy nem csupán *alkotunk* dolgokat, hanem a meg *nem* értés révén azokká is *válunk*, talán azzal volna legjobban illusztrálható, amit Jupiter nevének feltalálásáról mond. Vico nézetei szerint az *inventio* egészen addig a pontig tart, ahol egy dolgot kiemelünk a nyelv előtti valóság kontextusából és nevet adunk neki, amellyel helyet foglalhat a nyelv kontextusában. A dolgok megnevezése a dolgok különbségtételek általi létrehozását jelenti – Vico szerint a rómaiak elődei is így tettek, amikor megkülönböztették azt a dolgot, ami az első volt mindazon dolgok között, amiket a természetből nem értettek (a mennydörgés), és elnevezték Jupiternek.⁶⁰ Vico szerint Jupiter megalkotásával egyfajta mester *topos*-t alkottak meg. Jupiter nevének feltalálásával a természet elvesztette ontológiai felsőbbségét és (paradox módon) ontológiailag alárendelődött annak, ami belőle lett létrehozva. Ahogy Vico mondja, „a természet Jupiter *nyelve*”.⁶¹ Amint a név megszületett, a természetet Jupiter terminusaiiban fogták fel. Attól a pillanattól kezdve, hogy a Jupiter-hídfőt létrehozták, Jupiter az emberiség univerzumává lett. Onnantól fogva az emberek Jupiter*ben* éltek

⁵⁹ Vico 1963: 269.

⁶⁰ Vico 1963: 294.

⁶¹ Vico 1963: 256. (Kiemelés a szerzőtől – E. R.)

– Jupiterre váltak abban az értelemben, hogy Jupiter képezte a tudatukat. Vico szerint, és tökéletesen egyetértek vele, a lét mindig és elkerülhetetlenül a megértés előtt álló ontológiai és fejlődési szint. Azok vagyunk, amit nem értünk, és azt vagyunk képesek megérteni, amik nem vagyunk. Abban a pillanatban, amikor a Jupiter terminusaiban való világértelmezésünk azzal fenyeget, hogy jó úton halad, *bátorkodni kezdünk nem megérteni* Jupitert, és újra meglepjük magunkat azáltal, hogy az *inventio* révén előremenekülünk egy új hídfő irányába.

Ahogy a természet Jupiter nyelve, úgy a metafora is a metonímia nyelve. Ezalatt nem pusztán azt értem, hogy csak metaforákban beszélhetünk a metonímiáról. Arra gondolok, hogy szükségünk van egy metonimikus hídfőre ahhoz, hogy (azon a szinten, amerre ez a hídfő visz minket) metaforikusak legyünk. Véleményem szerint ez volt Vico nézőpontja is. Verene az egyébként nagyszerű könyvében arra jut, hogy Vico a metaforának tulajdonította a megnevezés eredeti hatalmát: „a metafora az”, mondja Verene, „amin keresztül egy *topos* eredetileg formát ölt”.⁶² Azt gondolom, téved. Igaz, hogy Vico a „legragyogóbb és épp ezért a legszükségesebb és leggyakoribb”⁶³ trópusnak nevezi a metaforát, de ebből még nem lehet arra következtetni, hogy a *topoi* a metaforából születnek. Vico azt mondja: „Bizonyára [a képzeletnek] az ilyen metafiziká[já]ból kiinduló logika alapján nevezték el az első költők a dolgokat a legsajátságosabb és legérzékeltőbb eszmék szerint. Emez a metonímiának, amaz a szinekdochénak forrása”.⁶⁴ A kérdés, hogy melyik az alapvetőbb, a metafora vagy a metonímia, nem válaszolható meg. A metonímia alapvetőbb a metaforánál abban a tekintetben, hogy ez hozza létre a „hídfőket”. De mindezt úgy teszi, hogy a hátrahagyott metaforákban megtalál mindent, ami bennük van. A metonimikus jelenlét és a metaforikus jelentés ekképp együtt zárják magukat egy fejlődési táncba.

V. ÁDÁM, A HARMADIK KOALÍCIÓ ÉS EGY BOLDOGTALAN POTYAUTAS

A tény, hogy az új kontextusba helyezett szó összesimul a szomszédos szavakkal, magyarázattal szolgál arra, hogy miért tartják a metonímiát olyan gyakran a „szomszédosság trópusának”.⁶⁵ Bár véleményem szerint a szomszédosság inkább (szándékolt vagy szándékolatlan) *következmény*, semmint a metonímia lényege, nem kétséges, hogy azon megdöbbentő képességünk függvénye, hogy a „helyénvalóság szféráit” ösztönösen megérezzük és használjuk. A *topoi* használatában való jártasság biztosan rendelkezik *túlélési értékkel*, ahogy az evolucionista tudósok mondanák. Máskülönből például a *History and Theory* közreműködői sem tudnák betartani a cikkeik benyújtása során „a hely szerkesztési szabályait”,

⁶² Verene 1981: 175.

⁶³ Vico 1963: 268.

⁶⁴ Vico 1963: 270.

⁶⁵ Valójában ez csupán az egyik ok a kettő közül. A másik az a genetikus ok, hogy a terület, amelyről a metonímia származik, *határos* azzal, amelybe áthelyeződik. Lásd erről Lodge 1977.

amelyeknek tudatában sincsenek. Másfelől, a metonímia azon képességünk függvénye is, hogy játszunk a hely szabályaival, elfogadjuk és áthágjuk őket. Azon képességeink kombinációja, hogy érezzük, mi számít helyénvalónak egy adott kontextusban, és hogy toleráljunk és elfogadjunk némi büvészkedést azzal, ami helyénvaló. A metonímia ettől válik működőképesé – mint a hólyagos mondat, vagy az olyan mondatok, mint „A hamburger fizetés nélkül távozott”.⁶⁶

A kontextusok összekapcsolásával és egymás mellé helyezésével a metonímia egyszerre távolodik el attól, és hívja fel a figyelmet arra a kontextusra, amelyből kiválik, és arra, amelybe átkerül. Talán ez a kétértelműség ruhazza fel a metonímiát azzal az ellentmondásos képességgel, hogy abban a pillanatban tegyen különössé dolgokat, amikor egyszersmind helyénvalóvá változtatja őket. Az „a hólyag a 615-ös szobában nem akar enni” mondat abban a pillanatban válik sikeressé a kórházi rutin különössé tételében,⁶⁷ amikor tőkét kovácsol belőle.⁶⁸ Az elidegenítés és a helyénvalóvá tétel ilyen egybeesése talán a dolgok *elnevezése* esetében a leginkább nyilvánvaló. A névadás eredeti metonimikus művelete egyike Vico fő témáinak. Találó leírását adja a Teremtés könyvének az a jelenete, amikor Isten Ádám elé viszi a teremtett állatokat, „hogyan lássa, minek nevezze azokat; mert a mely nevet adott az ember az élő állatnak, az annak a neve”.⁶⁹

Amit Ádám tesz, az nem egyéb, mint amit a történeti cselekvők tesznek. Bár az, amit a történeti cselekvők tesznek, bizonyos tekintetben még *jóval* metonimikusabb is, mint a munka, amivel Isten bízta meg Ádámot: a dolgokat, amiket a történeti cselekvők neveznek el, senki nem *viszi elébük*, hanem nekik kell *feltalálniuk* őket. A történeti fogalmak feltaláltak (a megtalálni *mert* létesíteni heroikus aktusa révén), a mindennapi valóság káoszából hozzák őket létre, hogy aztán a reprezentáció területére kerüljenek át – ahogy azt a nemzetgyűlés és az alkotmányozó nemzetgyűlés metonimikus frazeológiája is mutatja 1789 és 1793 között. Robespierre, Danton és Saint-Just beszédeiben a tizenkilencedik század került megalkotásra. Aminek a forradalmárok elnevezték mindazt, amit a jelenükben találtak, az lett „annak a neve”: „patrie”, „France”, „citoyen”, „liberté”, és így tovább. Az efféle feltalálásnak természetesen semmi köze a naiv történeti realizmushoz – ahhoz a vélekedéshez, amely szerint a történeti cselekvők valamiféle kiváltságos hozzáféréssel rendelkeznek ahhoz a valósághoz, amelyben végrehajtják tetteiket, és ezt a valóságot „csupán” meg kell osztaniuk a közönségükkel.⁷⁰ Ahogy

⁶⁶ Éppen ezért a metonímia minden olyan definíciója, amely azt egyetlen szóra redukálja, képtelen megragadni a lényegét, azt, hogy a metonímia két kontextust igénylő áthelyezés.

⁶⁷ A „dolgok különössé tételének” fogalma természetesen Shklovskytól származik. Lásd Shklovsky 1965.

⁶⁸ Ez a képesség persze az „élő” metonímiák esetében a legerősebb. Az olyan alvó metonímiák esetében, mint a „Bush megszállta Irakot”, lappangó lehetőségként van jelen. Később még visszatérek erre.

⁶⁹ Mózes I. könyve, 2: 19.

⁷⁰ Lásd Lorenz 1994. A fair play szellemében meg kell jegyezni, hogy Ranke, akit gyakran a történeti realizmus atyjának tekintenek, korántsem volt naiv realista. Az *Ideenlehre*, amiben hitt, megóvta ettől.

Vico szerint a természetet Jupiter feltalálásától fogva Jupiter terminusaiban fogták fel, úgy váltak a jakobinusok metonimikus változtatásai is a mindennapi politika *ordo et connexio rerum*ává abban a pillanatban, amint megalkották őket.

Az igazán új nevek (és Vico szerint ezáltal az új „helyek”) feltalálása azonban természetesen egészen kivételes jelenség. Éppen ezért a legtöbb történelmi munka olyan nyelven íródik, amely azon „helyek” már létező gyűjteményéből merít, amelyek magát a történelmi diszciplínát képezik. A történelmi szövegek metonimikus volta nem pusztán stílus vagy szókészlet kérdése (mint „A király a fiára ruházta a jogart” vagy „A vöröskabátosok helyt álltak” esetében). A metonímia mélyen beleivódott a történelmi gondolkodásba, munkába és írásmódba. Csak bele kell lapozni egy történelemkönyvbe: „Németország hadat üzent”, „Sztálingrád után...”, „Napóleon megszállta Oroszországot”, „A németek gyűlöltek Versailles-t”, „A holland kelet-indiaiak, bár semlegesek maradtak, növelték élelmiszertermelésüket”, „Mindhárom nagyhatalom tanácsadói testületekkel kezdett kísérletezni”, „A britek Satsumát ostromolták” – egyszerűen túl sok van belőle; a metonímia (szóvicc nélkül) uralja a helyet.

Azt gondolom, hiba volna merő „gyorsírásként” elutasítani ezeket a metonimiákat.⁷¹ A dolgok egyik kontextusból másikba való áthelyezésének metonimikus elve a történelmi módszer részét képezi. Palmer és Colton híres kézikönyvükben így írják le a harmadik koalíció megalakulását:

Sándor [...] készen állt arra, hogy belépjen egy harmadik koalícióba Nagy-Britanniával. A harmadik koalíció háborús céljai, bár nem teljesültek, rámutatnak, hogy mi volt a tétje az 1814-es békeszerződést megelőző tíz évnél. Sem Sándor, sem William Pitt nem kötelezték magukat túl sokra. Pitt azonban nem utasította el Sándor ötletét, hogy a háború után valamilyen nemzetközi szervezet őrizze a békét. Sándor érdeklődése a „tengerek szabadságában” – ami világosabban fogalmazva a brit tengeri uralom feletti nemzetközi ellenőrzést jelentette háborús időkben – azonban nem találkozott London érdekeivel. Csupán egy meglehetősen ködös megegyezés született arról, hogy Németországban és Olaszországban véget kell vetni a francia befolyásnak; hogy a franciákat ki kell űzni Belgiumból, Belgiumnak pedig Hollandiával együtt ütközőállamként kell szolgálnia Franciaországgal szemben; és hogy Poroszországot meg kell erősíteni a Rajna mentén. Anglia szándéka, hogy tengeren túli területekhez jusson, közhírt volt, és Sándor is kifejtette a terveit Lengyelország újraegyesítésével kapcsolatban. A cár Közép-Európa uraként festette le önmagát...⁷²

⁷¹ Az az ellenvetés, amely szerint a történész szövege a források tartalmának valamiféle kivonata, nem tartható fenn. A történész által választott mondatok, tagmondatok és szavak attól metonimikusak, hogy a reprezentativitásuk nem igazolható. A kiválasztásra kerülésük teszi őket reprezentatívvá – csakúgy, mint a politikában a választás aktuusa nyújtja a legitimitációt. A reprezentativitás kérdését vö. Lodge 1977.

⁷² Palmer–Colton 1971: 425. Tekintve, hogy egy percmbe sem került a fenti szakasz kiválasztása, úgy gondolom, egészen valószínűtlen, hogy ne volna reprezentatív.

Noha első pillantásra nem mutatkozik meg, még ez a taláalomra kiválasztott szakasz is hemzseg a metonimikusan összekapcsolt és egymás mellé helyezett kontextusuktól. Mindenféle „nyílások” találhatóak mindenféle helyek között. Először is, a szakasz számos olyan metonimikus *nevet* tartalmaz („Nagy-Britannia”, „London”, „a franciák”, „Franciaországgal szemben”, „Poroszország”, „Anglia”, „Közép-Európa”), amelyekben a diplomácia *topos*-a a nemzetállam *topos*-ával kapcsolódik össze. Másodszer, egyes *mondatokban* („a harmadik koalíció háborús céljai”, „valamilyen nemzetközi szervezet őrizze a békét”, „a brit tengeri uralom feletti nemzetközi ellenőrzés”) a nemzetek közötti együttműködés már intézmenyesült vagy a jövőt illetően tervezett formáit emberi szándékok és számítások helyettesítik.⁷³

Harmadrészt, és ez a legfontosabb, Palmer és Colton szövegében az *agency* strukturálisan metonimikus. Vegyük például azt, ahogy „Sándor” nevét használják. Az uralkodó még az autokratikus Oroszországban sem volt egyenlő az országgal, szóval kit vagy mit képviselne így az első mondat „Sándora”? *Ki* volt az egészen pontosan, aki „készen állt arra, hogy belépjen egy harmadik koalícióba”? Maga a cár – annak tudatában, hogy a nézeteit elég széles körben osztották? A cár és a klikkje? Az orosz elit? Az orosz nép jelentős része? És mennyire volt egységes maga Sándor, mint személy? A szöveg nem ad felvilágosítást, az ügynek eldöntetlennek kell maradnia – ahogy annak is, hogy „Sándor” ugyanazt képviseli-e mind az öt (vagy az utolsó mondat „cár” szavával együtt hat) esetben, amikor szóba kerül. Végül, az idézett szakasz azért is metonimikus, mert a mondatok és a mellékmondatok, amelyek Palmer és Colton (kon)textusában egymás mellett állnak, különböző „helyekről” származnak. Az első mondat a pszichológiai értelmezés „helyéről” származik, a második a történeti analízis *topos*-ából ered, a harmadik az értékelő leírás területéhez tartozik, a negyedik („Pitt azonban nem utasította el...”) tényállást rögzít, az ötödik („Sándor érdekeltsége...”) a stratégiai számítás ironikus bemutatásának, az értékelő leírásnak, valamint a tényállás és a történeti analízis kombinációjának a sorozata. És így tovább.

A történeti szövegek metonimikus természetére érdekes módon többnyire észrevétlen marad. Nem hiszem, hogy Palmer és Colton szövegét bárki is különálló, zavaros mondatok összeolvasásának, vagy egyébként összefüggéstelen értelmezések összekapcsolásának tekintené. Az egész már csak azért is meglepő, mivel a metonímia, természetéből adódóan, megvilágítja a törésvonalakat: az „a hólyag a 615-ös szobában” kifejezés két része például feltűnően szembenáll egymással. Az egyik ok persze, amiért Palmer és Colton könyve nem *tűnik* metonimikusnak, pontosan az, hogy teljes mértékben azok. Egy irodalmi szövegben a metonimikus *Fremdkörper* szembeötlik, míg egy történeti szövegben, amely teljesen egé-

⁷³ Nem térek ki arra, hogy azon kulcsfogalmak közül – amelyek történetivé teszik Palmer és Colton szövegét – számtalan olyan akad, amely metonimikusnak tekinthető: „koalíció”, „a tengerek szabadsága”, „tengeri uralom”, „újraegyesítés”; míg az „ütközőállam”, a „befolyás”, és az „úr” metonimiákká lett metaforák. A történészek valójában mintha előnyben részesítenék a metonimiákká lett metaforákat, például: „reneszánsz”, „depresszió”, „hanyaglás”, „forradalom”.

szében *Fremdkörperek*ből áll, a szomszédosság olyannyira általános, hogy annak is tűnik. A fő ok azonban, amiért a történeti szövegek metonimikus természete észrevétlen marad, az a cselekményesítés fondorlatos, ad hoc módja, amellyel a történészek tipikusan dolgoznak.⁷⁴ Palmer és Colton például úgy mutatják be a harmadik koalíció létrejöttét, mint egy Sándor és William Pitt között zajló (közvetett) párbeszédet. Mivel a szerzők pontosan tudják, hogy Sándor és Pitt sohasem találkoztak személyesen, a fondorlatos párbeszéd-kép nem egyéb, mint egy metafora. Egy metafora, amelynek révén megszervezhetik a szöveg egy részét, és egy metafora, amelybe a rendellenességek – mint például a Sándor név metonimikus használata – beleolvadhatnak.

A harmadik koalíció fenti elemzése azt sugallja, hogy a történeti szövegek felszínét alakító folyamatosság egyedi jelleggel bír: olyan szomszédos helyek egymásra következéséről van szó, amelyekből maga a szomszédosság kitörlődik. Az ilyen szövegeket az olvasók nem „sétálhatják be” úgy, ahogy Sebald sétálja be a jelen síkját. A történeti szövegek arra készítetnek minket, hogy a „kötelező legkisebb sebességnél” gyorsabban olvassuk őket – a rések és repedések észrevétele büntetésének terhe mellett, ha esetleg túl lassan haladnánk. A metaforikus cselekményesítés egyik fő funkciója valójában éppen az, hogy folyamatban tartásuk az olvasást, hogy megelőzzék azt, hogy megakadjunk egy helyen. Másfelől, ahogy azzal minden író tisztában van, némi feltehetőleg irreleváns metonimikus részlet⁷⁵ szükséges ahhoz, hogy az olvasót meggyőzze a történet „valódiságáról”. A történetírás ezért tulajdonképpen egy metonimikus „szintagmatikus” pólus (amely összeköti a nyelvet valamint az események és benyomások nyelv előtti világát) és egy metaforikus „paradigmatikus” pólus (amely kiaknázza a nyelvi jelek kódját) közötti ingázás – ahogy a nyelvészek mondják. Azt, hogy melyik van túlsúlyban a másikkal szemben, lehetetlen megmondani. Roman Jakobson mellett érvelt, hogy a realista regényben – amely genetikusan kötődik a modern történetíráshoz – a metonímia kerül túlsúlyba.⁷⁶ A történetírásban a metonímia annyiban valóban túlsúlyban van, hogy a történeti szövegek íz-ig-vérig metonimikusak. Másfelől azonban annyiban a metafora dominál, amennyiben a történeti szövegek felszínén a metaforikus folyamatosság hajlamos elnyomni a metonimikus szomszédosságot.

Ami figyelemre méltó, az az, hogy a metonimikus *Fremdkörper* elfedésével a metafora paradox módon csak felerősíti a metonímia egyik kulcsfontosságú jellemzőjét: a „hiányban való jelenlét” voltát. A hólyag szó az „a hólyag a 615-ös szobában nem akar enni” mondatban egy valódi és egyedi emberi lényt tesz jelenvalóvá a hiányában. Egy történeti szövegben azonban ez a szembetűnőség, ami a „nézd, valami hiányzik innen” érzetét kelti, el van nyomva. Azt mondhatnánk,

⁷⁴ Ez az a fajta ad hoc cselekményesítés, amelynek segítségével Lakoff–Johnson 1980. vizsgálja a metaforát.

⁷⁵ „Irreleváns” abban a tekintetben, hogy a részletek anélkül lehetnek nélkülözhetők, hogy ez veszélyeztetné a történet érthetőségét. Lásd Barthes 1968.

⁷⁶ Jakobson 1956. Jakobsonról lásd Bradford 1994; Lodge 1977.

hogy egy metaforikusan cselekményesített történeti szövegben *a jelenlét hiánya erősebb*, mint egy olyan szövegben, amelyben a metonímiának megadatik a lehetőség arra, hogy szembetűnő legyen. De, és ezt nem lehet eléggé kihangsúlyozni, *még így is ott van*. A szöveg felszíne alatt, a szavakban és mondatokban, amelyeket, átrohanva felettük, magától értetődőnek veszünk, a kifejezésekben, amelyeket boldogan megbocsátunk a történésznek, a fogalmakban és kategóriákban, amelyeket a szerző oly mesterien lebegtet, a tulajdonnevekben, amelyek – ismétlem, a szöveg felszíne alatt – színnel, értelemmel, és jelentéssel telítik azokat a dolgokat, amelyeket a metonímia képvisel, és amelyek továbbra is jelen vannak. A hiányukban, de *jelen*. A szövegbe szótt szavak és mondatok metonimikusan kapcsolódnak a magunk mögött hagyott helyekhez, egészen addig a pontig, ahol a nevek a *valóság* helyettesítőivé válnak.

Azt mondhatnánk, hogy ezekben a bátortalanul parázsló metonímiákban – a jóval ragyogóbban izzó metafora fényében – *maga* a történeti valóság van jelen a saját hiányában. Ezek a metonímiák az idő tárházai, ahogy azt Vicónál láttuk. A saját kísérletem valójában Vico topikus történetfilozófiájának egy olyan variációjára tett kísérletnek tekinthető, amelyben a történelem egésze van jelen azokban a „létesítményekben” – „helyekben” –, amelyek a jelen síkján „látogathatók meg”, amelyek bejárhatóak, és a kutatás számára nyitva állnak. A mód azonban, ahogyan a történeti valóság egy történeti szövegben „a maga hiányában jelen van”, egészen eltér attól, ahogyan egy tárgy lehet elrejtve egy szobában. Egy szobában elrejtett tárgy nem kerül interakcióba azzal a személlyel, és végképp nem *változtatja meg* azt a személyt, aki megtalálja, míg olvasóként éppen a történeti szövegben a maga hiányában jelenlévő történeti valóság formál minket azzá, akik vagyunk.⁷⁷ Ez az „ontológiai sodrás” az emberi evolúció másolata, és annak a következménye, hogy a tudat pontosan ugyanabba az irányba és pontosan ugyanolyan „mértékben” változik, mint a velejáró történeti változás – a magától értetődőség érzése ezért marad állandó.⁷⁸ Ezen ontológiai sodrás következtében a történeti valóság, noha – a metonímiában – sokkal inkább jelenlévő és hozzáférhető, sokkal távolabb van és sokkal hozzáférhetetlenebb, mint azt gondolni szeretjük.

A hozzáférhető azonban mégsem a legtalálhatóbb kifejezés. Azt sugallja ugyanis, hogy valaki tetszés szerint és/vagy a szerző szándékának megfelelően bebocsátást nyerhet a történeti valóságba, míg a tézisem szerint a múlt jelenléte eredetileg nem a szándékolt történetben lakozik és nem a szöveg kontextusában nyilvánul meg, hanem abban, amit a történet és a szöveg a történész szándékai *ellenére* tartalmaz. Azt mondhatnánk, hogy a történeti valóság nem fizető utasként, hanem *potyautasként* utazik a történetírással. Potyautasként a múlt „túléli” a szö-

⁷⁷ Ami egy újabb oka annak, hogy miért nem vesszük észre a metonímiát. A metafora sokkal hosszabb ideig megőrzi frissességét.

⁷⁸ Nem *teljesen* állandó – de a magától értetődőség érzése kontraintuitív módon változik. Míg a józan ész szerint a dolgok egyre inkább magától értetődővé válnak, a Committing History projekt egyik fő tézise éppen az, hogy (a történeti változások során) a dolgok a tökéletes magától értetődőség állapotában születnek, és az idő előrehaladtával lesznek egyre kevésbé azok.

veget és meglep minket. Balzac *Chabert ezredese* látványos példája mindennek. Ebben a végsőkig metonimikus történetben⁷⁹ Chabert – akit feltehetőleg megölték az 1807-es Eylau-i csatában, és aki azóta csupán névként „van jelen a hiányában” – koszos, büdös, ellenszenves, de nagyon is élő és kézzelfogható jelenlétként emelkedik felszínre Lajos Fülöp Párizsában. Balzac ügyel rá, hogy szembeállítsa Chabert újbóli, rettenetes felbukkanását a korszak kontinuitás érzetét keltő legalizmusával. Az ezredes, akit tömegsírba temettek, és aki egy „herkulesi” karcsontját emelőként használva került a felszínre, egy metonimikus nyílás, amely a restauráció nyugodt korszakát összeköti a forradalom, a napóleoni katonai kizsákmányolás, és a csaták borzalmának periódusával.

Potyautasként, akként, ami az idő síkján szándékolatlanul, a maga hiányában van jelen, a metonímia a diszkontinuitás, vagy inkább a kontinuitás és a diszkontinuitás összefonódásának szolgálatában álló metafora. Számptalan felszíni név, számptalan Chabert ezredes utazik potyautasként azzal, amit a múltunknak tekintünk. A múlt valósága „az emberi nem e hatalmas városában” válik jelenvalóvá. Nem azokban a metaforikus hasonlóságokban, amelyek meg akarják világítani és reprezentálni akarják a múltat, hanem azokban a kifakult és befelé forduló metonímiákban, amelyekből ezek a hasonlóságok születtek, és amelyeket a csábító és megvilágító erejű metaforák fényében nem veszünk észre. A kontinuitás és a diszkontinuitás egyidejűsége a metonímia és a metafora közötti ezen sajátos interakcióban lakozik. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a metonímia ne biztosítsa hozzáférést a történelmi valósághoz. Biztosít, csak éppen a múlt hozzáférhetősége, amely együtt jár a metonímiával, diszkontinuuus. Akkor következhet be, amikor egy metonimikus „hely” utat nyit számunkra, és a metonimikus kapcsolódásokon keresztülzuhanva megérkezünk ahhoz a pillanathoz, amelyben a történelmi valóság megszűnik a szavakban és mondatokban a maga *hiányában* jelenvalónak lenni, és úgy áll előttünk, ahogy Chabert ezredes állt azok előtt, akik magától értetődőnek vették a történetét.

VI. EPIKRÍZIS

A metafora és a metonímia itt felvázolt kölcsönhatása – amit metonimikának neveznék –, eléri, amit a reprezentacionalizmus képtelen elérni: számot ad a történetírás és a történelmi valóság közötti, az *ordo et connexio idearum* és az *ordo et connexio rerum* közötti kapcsolatról. A történelmi szöveg csodája nem az, hogy – ahogy azt a reprezentacionalizmus hirdeti – képtelen kapcsolatot létesíteni köztünk és a történelmi valóság között, hanem az, hogy a textualitás ellenére alkalmasint, valamiképp, mégis *képes* létrehozni ezt a kapcsolatot. Nyilvánvaló, hogy ez a kapcsolat nem folyamatos, és hogy nem a történész elméjének torzítatlan tükré hozza létre

⁷⁹ A történet minden szinten metonímiával telített: Chabert már az első mondatban csirkefogóként tűnik fel.

szándékoltan – ahogy azt a naiv historizmus feltételezte –, de ez nem változtat azon a tényen, hogy a múlt jelen *van* a jelenben, hogy a múlt *igenis* meglep minket, és hogy a történeti valóság – noha mi magunk nem vagyunk képesek olyan intenzív módon kapcsolatba kerülni a múlttal, ahogy szeretnénk – nagyon is képes kapcsolatba lépni *velünk*. Egy olyan társadalomban, amely serényen – sőt, örülten – azon dolgozik, hogy olyan „helyeket” keressen, ahol ez a „jelenlét” található, azt gondolom, a történetfilozófia feladata tisztázni – nem azt, hogy *hol* található meg a jelenlét, hanem azt –, hogy *hogyan* értsük a jelenlét megtalálását.

Nehezen fejezhetném be azonban anélkül, hogy tisztáznám, hogyan viszonyul az értelmezésem Hayden White *Metahistory*-ban kifejtett nézeteihez. White – amennyire tudom, az egyetlen történetfilozófus, aki komolyan vette a metonímiát – nem tekint *minden egyes* történeti munkát lényegileg metonimikusnak (ahogy én teszem), és azzal a mechanikus redukcionizmussal azonosítja a trópusot, amellyel például Karl Marxnál lehet találkozni.⁸⁰ White azon stratégiája, hogy redukcionista tekint a metonímiát, lehetővé teszi, hogy számot adjon Marx dialektikus materializmusáról. A metonímia révén, érvel White, „egyszerre tehető különbség két jelenség között és redukálható az egyik a másik megnyilatkozásának a státuszára”,⁸¹ és „az ilyen redukciók révén ... a jelenségvilág olyan cselekvőkkel és cselekvésekkel népesíthető be, amelyekről feltesszük, hogy *amögött* léteznek”.⁸² Ez pontosan az, amit White szerint Marx tesz: a jelenségvilágot a *mögötte* létező gazdasági valóságokra redukálja. White értelmezése azonban némileg problematikus. Nézetem szerint a rész/egész és az ok/okozat metonímiák, amelyekre White fókuszál, nem igazán tekinthetők redukcionista. Az „a hólyag a 615-ös szobában nem akar enni” kvintesszenciálisan metonimikus mondatban persze egy személy hólyaggá redukálódik – de ez csupán kísérőjelensége annak a ténynek, hogy a metonimikus szavakban lerövidül a távolság az orvostudomány és a gondoskodás szintje között. Hasonlóképp, Marx eredetiségét nem az adja, hogy a jelenségvilágot a gazdaság világává *redukálja*, hanem az, hogy metonimikusan összekapcsolja és egymás mellé helyezi a gazdaság nyers és a kultúra emelkedett világát.

Mindazonáltal nem volna igazságos arra a következtetésre jutni, hogy White metonímia-konceptiója, mint redukció, a metonímia fogalmának jogtalan redukciója. White egészen más szinten használja a fogalmat, mint ahogyan én használom. White-nál a metonímia – a szinekdochéval, az iróniával, és a metaforával egyetemben – a cselekményesítés módozatainak egyike. Az én szememben azonban a cselekményesítés minden stratégiája, beleértve azt a stratégiát is, amit White metonímiának nevez, a metafora szférájához tartozik. Metaforikusak, mert a jelentés átvitelét szolgálják, míg a metonímia, azáltal, hogy a hiányt jelenlétté teszi, a jelenlét átvitelében érdekelt. Az talán ugyan nem állítható, hogy a jelenlét metonimikus átvitele megelőzi a jelentés metaforikus átvitelét, de az

⁸⁰ White 1987: 40–41, 285–286.

⁸¹ White 1987: 35.

⁸² White 1987: 35.

utóbbi, véleményem szerint, nem lehetséges az előbbi nélkül. Jelen esszében a metonímia fogalma maga is egy metonímia. És amennyiben egy olyan *corpus alienum*, amely kényelmetlenül befészkelni magát abba, amit magától értetődőnek veszünk, remélem, felbomlasztja a történetfilozófia terét.

Fordította: *Simon Zoltán Boldizsár*

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Ankersmit, Fank 2005: *Sublime Historical Experience*. Stanford.
- Badiou, Alain 1998: *Petit manuel d'inesthétique*. Paris.
- Balint, Enid 1993: Surprisability. In: Balint, Enid et al. (ed.): *The Doctor, the Patient, and the Group: Balint Revisited*. London, 73–81.
- Balzac, Honoré de 1976–1981: *La Comédie humaine*. 12 vols. Paris.
- Barcelona, Antonio 2000: On the Plausibility of Claiming a Metonymic Motivation for Conceptual Metaphor. In: Barcelona, Antonio (ed.): *Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Approach*. Berlin–New York, 31–58.
- Barthes, Roland 1968: L'effet du réel. *Communications* 11. 84–89.
- Boehncke, Heiner 2003: Clair obscur: W. G. Sebalds Bilder. *Text + Kritik* 158. 43–62.
- Bradford, Richard 1994: *Roman Jakobson: Life, Language, Art*. London–New York.
- Cicero, Marcus Tullius 1973: *Ad Marcum Brutum Orator*. Hildesheim–New York.
- Dray, William 1964: *Philosophy of History*. Englewood Cliffs.
- Fichte, Johann Gottlieb 1971: *Sämtliche Werke*. 11. vols. Berlin.
- Freud, Sigmund 1953–1974: Recommendations to Physicians Practising Psychoanalysis. [1912] In: Strachey, James et al. (ed.): *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. London, 111–112.
- Friedländer, Saul 1992: *Probing the Limits of Representation: Nazism and the „Final Solution“*. Cambridge MA.
- Gillis, John 1994: Memory and Identity: The History of a Relationship. In: Gillis, John (ed.): *Commemorations: The Politics of National Identity*. Princeton, 3–24.
- Grassi, Ernesto 1969: Critical Philosophy or Topical Philosophy? Mediations on the *De nostri temporis studiorum ratione*. In: Tagliacozzo, Giorgio – White, Hayden (ed.): *Giambattista Vico: An International Symposium*. Baltimore, 39–50.
- Greenberg, Clement 1968: Abstract, Representational and So Forth. In: Chipp, Herschel (eds): *Theories of Modern Art: A Source Book by Artists and Critics*. Berkeley–Los Angeles–London, 577–581.
- Jakobson, Roman 1956: Two Aspects of Language and Two Types of Aphasic Disturbances. In: Jakobson, Roman – Halle, Morris: *Fundamentals of Language*. The Hague, 53–82.
- Lakoff, George – Johnson, Mark 1980: *Metaphors We Live By*. Chicago.
- Lodge, David 1977: *The Modes of Modern Writing: Metaphor, Metonymy, and the Topology of Modern Literature*. London.

- Lorenz, Chris 1994: Historical Knowledge and Historical Reality. *History and Theory* (33.) 3. 297–328.
- Magris, Claudio 2011: *Duna*. Budapest.
- Mak, Geert 2005: *Európa: XX. századi utazások*. Budapest.
- Mathieu, Vittorio 1976: Truth as the Mother of History. In: Tagliacozzo, Giorgio – Verene, Donald (eds): *Giambattista Vico's Science of Humanity*. Baltimore, 113–124.
- Musil, Robert 1995: *A tulajdonságok nélküli ember*. Pozsony.
- Palmer, R. R. – Colton, Joel 1971: *A History of the Modern World*. New York.
- Plett, Heinrich F. 2000: *Systematische Rhetorik: Konzepte und Analysen*. Munich.
- Roth, Michael – Salas, Charles (eds) 2001: *Disturbing Remains: Memory, History and Crisis in the Twentieth Century*. Los Angeles.
- Runia, Eelco 2004a: Geheugencrisis. *Karakter* (2.) 7. 25–27.
- Runia, Eelco 2004b: Forget About It: Parallel Processing in the Srebrenica Report. *History and Theory* (43.) 3. 295–320.
- Schön, Donald 1983: *The Reflexive Practitioner: How Professionals Think in Action*. New York.
- Scott, Walter 1986: *Waverley*. Bratislava.
- Sebald, W. G. 2004: *On the Natural History of Destruction*. New York.
- Sebald, W. G. 2007: *Austerlitz*. Budapest.
- Shklovsky, Victor 1965: Art and Technique. In: Lemon, Lee T. – Reis, Marion J. (eds): *Russian Formalist Criticism: Four Essays*. Lincoln–London, 3–24.
- Spinoza, Benedictus de 1997: *Etika*. Budapest.
- Tucker, Aviezer 2001: The Future of the Philosophy of Historiography. *History and Theory* (40.) 1. 37–56.
- Ueding, Gert (ed.) 1992–: *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*. 8 vols. Darmstadt.
- Verene, Donald 1981: *Vico's Science of Imagination*. Ithaca–London.
- Vico, Giambattista 1963: *Az új tudomány*. Budapest.
- Vico, Giambattista 1976: *The Autobiography of Giambattista Vico*. Ithaca.
- White, Hayden 1987 [1973]: *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore.